

Elije Aristid

Pohvala Rima

(drugi dio)¹

Prevela: Veronika Vasilčić

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, studentica doktorskih studija

Elije Aristid, punog imena Publije Elije Aristid Teodor (Πόπλιος Αἴλιος Ἀριστείδης Θεόδωρος), grčki je retor i sofist koji je živio od 117. do oko 180. pos. Kr. Život Elija Aristida proteže se kroz vladavine više rimskih careva: Hadrijana, Antonina Pija, Marka Aurelija, Lucija Vera i Komoda. Postoji mnogo podataka o njegovom životu, a najveći broj njih nalazi se u Aristidovu dnevniku *Sveti govori* (Ἱεροὶ λόγοι), u kojem je opisan period od 143. do 155. te od 165. do 167. godine.² Osim *Svetih govora*, izvori za poznavanje njegova života i djela eseji su i govori koje je sastavio, kao i biografija koju je napisao Filostrat u djelu *Životi sofista* (Βίοι σοφιστῶν).

Korpus Elija Aristida sadrži 53 naslova, ne računajući izgubljene govore i pjesme. Među Aristidovim djelima nalaze se enkomiji ljudima, enkomiji gradovima, deliberativni govori, deklamacije, himne bogovima, govori upućeni Platonu te *Sveti govori*. Najistaknutija njegova djela su govor *Pohvala Rima* (Ρώμης ἐγκώμιον) i *Panatejski govor* (Παναθηναϊκός) iz 155. godine, u kojem se Atena veliča kao kulturno središte grčkog svijeta.

Pohvala Rima govor je koji se smatra vrlo važnim izvorom za razumijevanje Grka i njihova načina razmišljanja unutar Rima i Rimskog Carstva za vrijeme druge sofistike. Ovaj govor prije svega treba gledati kao enkomij i retoričko djelo u kojem autor želi pokazati sav svoj talent te istaknuti samo dobre strane grada i Rimskog Carstva i u potpunosti zanemariti ono što mu ne bi išlo u korist.

Djela Elija Aristida dosad još nisu prevedena na hrvatski jezik, pa je prijevod govora *Pohvala Rima* kao prvi prijevod nekog Aristidovog djela objavljen, zbog svojeg opsega, u dva broja *Latina & Graeca*, u prošlom i u ovom.³ Pri prevođenju bio je korišten grčki predložak koji je preuzet s: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a2008.01.0588%3atext%3d14> (Aristides, Aelius. 1829. *Aristides. ex recensione Guilielmi Dindorfii*. Leipzig. Weidmann).

¹ Ovaj je prilog dio diplomskog rada, obranjenog na Odsjeku za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu 2018. godine.

² Trapp, Michael. 2017. *Orations*, Volume I. Harvard University Press. Cambridge-London: ix.

³ U broju 43 *Latina et Graeca* donosi se i dulji uvod uz ovaj govor.

Αἴλιος Ἀριστείδης Ῥώμης ἐγκώμιον

δίεμι δὴ καὶ τὰ Ἑλληνικά, ἐπειδὴ περ ἐνταῦθα ἐγενόμην τοῦ λόγου, αἰσχυρόμενος μὲν καὶ δεδιώς μὴ δόξω μικρολογεῖσθαι. οὐ μὴν ἄλλ', ὅπερ ἀρτίως εἶπον, οὐκ ἴσα ἴσοις παραβάλλων δίεμι, ἀλλ' οὐκ ὄντων ἐτέρων παραδειγμάτων ἀναγκάζομαι τοῖς οὖσι χρῆσθαι. εἶτα καὶ γελοῖον τοῦτο μὲν αὐτὸ θαυμάζειν καὶ δεικνύειν ὅτι οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ἴσα τοῖς ὑμετέροις ἕτερα οὐδ' ἐγγύς, ἀλλὰ πάντα ὑπὸ τούτων ἀποκρύπτεται, περιμένειν δὲ τηνικαῦτα παρεξετάσαι, ὀπνηκά ἴσων ἔχοιμεν μνημονεῦσαι, οὐκ οἶμαί γε δεῖν, ὅτι γε οὐδὲ θαυμαστὰ ὁμοίως ἂν ἦν, εἴ τινα εἴχοιμεν εἰπεῖν ὅμοια. καὶ μὴν οὐδ' ἐκεῖνό γε ἀγνοῶ, ὅτι ταῦτ' ἔτι φαυλότερα ὢν ἀρτίως ἐξήτασα περιβολῆ τε ἀρχῆς καὶ ὄγκῳ πραγμάτων φανεῖται τὰ Ἑλληνικά τῶν Περσικῶν. ἀλλὰ τὸ τοὺς μὲν βαρβάρους ταῖς περιουσίαις καὶ ταῖς δυνάμεσιν ὑπερβαλέσθαι, τοὺς δὲ Ἑλληνας σοφία καὶ σωφροσύνη παρελθεῖν, μέγα μοι δοκεῖ καὶ παντελὲς εἰς ἀρετῆς εἶναι λόγον καὶ παντὸς ἀγώνισμα λαμπρότερον. τοῦτ' οὖν ἐρῶν ἔρχομαι, ὅπως ἐκεῖνοι καὶ πηλίκους οὖσι τοῖς ἑαυτῶν ἐχρήσαντο πράγμασι κἂν φανῶσι πολὺ μικρότερα διασώσασθαι μὴ δυνηθέντες, δῆλον τὸ συνθησόμενον εἰς τὴν ψῆφον. ἔπραξαν μὲν γὰρ πᾶν ὑπὲρ ἀρχῆς καὶ ἡγεμονίας Ἀθηναῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι, καὶ ἦν αὐτῶν ἡ δύναμις πλεῖν τὴν θάλατταν καὶ τῶν Κυκλάδων ἄρχειν καὶ τὰ ἐπὶ Θράκης ἔχειν καὶ Πύλας καὶ Ἑλλησποντον καὶ Κορυφάσιον καὶ ταῦτ' ἦν ἡ δύναμις. καὶ ἔπαθον δὴ παραπλήσιον ὥσπερ ἂν εἴ τις σώματος ἐπιθυμῶν γενέσθαι κύριος ὄνυχάς τινος καὶ ἄκρα λάβοι ἀντὶ ὄλου τοῦ σώματος καὶ ταῦτα ἔχειν οἶοιτο ἄπερ ἐβούλετο· ὡς δὲ κάκεῖνοι ἡγεμονίας ἐπιθυμήσαντες νησίδια καὶ ἄκρας ἐπὶ θαλάττῃ καὶ λιμένας καὶ τοιαῦτα ἐξεκαρπώσαντο καὶ κατετριφθήσαν περὶ τὴν θάλατταν, ὄνειροπολήσαντες ἡγεμονίαν μᾶλλον ἢ κτήσασθαι δυνηθέντες. γενόμενοι δὲ ὅμως ἐπὶ καιρῶν ὥσπερ ἐν κλήρου περιόδῳ ἐπιστάται τῶν Ἑλλήνων ἐκάτεροι οὐδ' εἰς μίαν, ὡς εἰπεῖν, γενεὰν διεσώσαντο τὴν τάξιν· οὐκ οὐκ ἀμέμπτως γε· ἀλλὰ τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον τὴν Καδμείαν νίκην ἐνίκων ἀλλήλους περὶ τῆς ἡγεμονίας, ὥσπερ οὐκ ἀξιοῦντες τοὺς ἐτέρους μόνους μισεῖσθαι ἀεὶ οἱ ἕτεροι, ἀλλ' αὐτοὶ τοῦ μέρους μεταλαμβάνειν. τοῦτο μὲν γὰρ Λακεδαιμονίων εἰς ἡγεμῶν οὕτω διέθηκε τοὺς Ἑλληνας ὥστ' ἀπαλλαγέντας ἀπ' αὐτῶν ἐκόντας, μόνους ἑαυτοῖς ἐτέρους ἄρχοντας ζητῆσαι.

Elije Aristid

POHVALA RIMA

Drugi dio

Govorit ću sada i o Grcima, budući da sam došao do tog dijela govora, premda se sramim i bojim kako će se činiti da se bavim sitnicama. Kako sam upravo rekao, ne govorim o njima uspoređujući isto s istim, nego, budući da nema drugih primjera, primoran sam služiti se onima koji postoje. Stoga je smiješno čuditi se tome i pokazivati kako nije moguće pronaći druge primjere koji bi bili jednaki ili barem slični vašima, nego su svi u njihovoj sjeni. Ipak, ne smatram da treba čekati da usporedimo onda kada bismo mogli spomenuti primjere od istog značaja, jer ne bi bili jednako zadivljujući, čak i ako bismo mogli govoriti o određenim sličnostima. Vrlo dobro znam da su grčke okolnosti još neznatnije u odnosu na one perzijske koje sam upravo istražio, kako u veličini carstva, tako i u težini stvari. No, nadvisiti barbare u bogatstvu i moći, a Grke u mudrosti i razboritosti, čini mi se, velika je stvar, savršena s obzirom na vrlinu, te uspjeh sjajniji od svakog drugog. Dakle, sada ću govoriti o tome kako su oni upravljali državnim poslovima i od kakvog su isti bili značaja; usto, ako bude jasno da nisu mogli sačuvati niti one mnogo manje, očito je da će to doprinijeti stvaranju zaključka. Atenjani i Lakedemonjani učinili su sve za svoju vlast i hegemoniju, te je njihova moć bila ploviti morem, vladati Kikladima, imati Trakiju, Termopile, Helespont i Korifasij;¹ i takva je bila njihova moć. Dogodilo im se gotovo isto kao kada bi netko, želeći imati vlast nad tijelom, ugrabio nešto od noktiju i kose umjesto cijelog tijela i, imajući to, mislio da ima ono što je želio. Tako su i oni, žudeći za vlašću, uživali u plodovima otočića, obala uz more, luka i tome sličnih stvari, te su se iscrpili oko mora, više sanjajući o vlasti, nego što su je bili u mogućnosti steći. Pa ipak, svaki je grad u određeno vrijeme, kao da je odlučeno ždrijebom, bio na čelu Grka, no moglo bi se reći da nitko nije zadržao vlast ni za vrijeme jedne jedine generacije – čak niti to nije bilo kako treba – nego su međusobno boreći se, kako poslovice kaže, pobijedili jedni druge „kadmejskom pobjedom”²: kao da su jedni mislili kako ne trebaju stalno samo drugi biti omraženi, nego da i oni sami trebaju imati udio u mržnji. Naime, jedan je zapovjednik Lakedemonjana³ tako postupao s Grcima da su, oslobodivši ih se, Grci sebi rado potražili druge vladare.

¹ Stjenoviti rt na sjevernom dijelu zaljeva Navarina u Meseniji.

² Kadmejska pobjeda je izraz koji označava pobjedu uz velike gubitke. Kadmo je, prema mitu, po savjetu božice Atene ubio zmaja i posijao njegove zube, iz njih su potom nikli naoružani ratnici, koji su se međusobno ubijali sve dok ih nisu ostala petorica. Potom su se po Ateninoj zapovijedi zakleli Kadmu na vjernost i pomogli mu da osnuje Tebu.

³ Radi se o spartanskom vojskovođi Pauzaniji iz 5. st. pr. Kr.

δόντες δ' ἑαυτοὺς Ἀθηναίους, ὡς χρόνος οὐ πολὺς διήλθε, μετέγνωσαν, οὔτε τῶν φόρων φέροντες τὴν ἀμετρίαν οὔτε τοὺς ἐπὶ τῇ τούτων προφάσει παρακλέπτοντας αὐτοὺς, ἀνάσπαστοί γε γενόμενοι καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν Ἀθήνησι περὶ τῶν παρ' ἑαυτοῖς ὑφέζοντες λόγον, κληροῦχων τε σφίσιν ἐπὶ τὴν γῆν πεμπομένων καὶ παρὰ τοὺς φόρους ἀργυρολόγων, εἴ που χρεῖα κατάσχοι ἑτέρα· προσέτι τὰς τε ἀκροπόλεις ἐλευθέρας ἔχειν οὐ δυνάμενοι καὶ ἐπὶ τοῖς δημαγωγοῖς ὄντες τοῖς ἐκείνων, εὖ καὶ χεῖρον φρονοῦσιν ὁμοίως, στρατεῦσασθαί τε ἀναγκαζόμενοι στρατείας οὐκ ἀναγκαίας ἐν ἱερομηνίαις καὶ ἑορταῖς πολλάκις, ὡς δ' εἶπεν ἀπλῶς, οὐδὲν τηλικούτον τῆς προστασίας ἀπολαύοντες ἀνθ' ὅτου ταῦτα ἄξιον ἦν ὑπομεῖναι. δυσχεραίνοντες δ' ἐκ τούτων τοὺς Ἀθηναίους οἱ πολλοὶ καὶ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους πάλιν μεταστάντες τὸν αὐτὸν τρόπον ὄνπερ πρότερον ἀπ' ἐκείνων πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ὑπ' ἐκείνων πάλιν ἐξηπατήθησαν. προειπόντες γὰρ ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας πολεμήσειν Ἀθηναίους καὶ τούτῳ προσαγόμενοι τοὺς πολλοὺς, ἐπειδὴ καθέλιον ἐκεῖνοι τὰ τεῖχη καὶ κύριοι τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ ταῦτα ποιεῖν ἐγένοντο, τοσοῦτον ὑπερεβάλλοντο ὥστε τυραννίδας ἐν πάσαις ταῖς Ἑλληνίσιν πόλεσι κατέστησαν, ἃς προσεῖπον εὐφῆμως δεκαρχίας· καὶ μίαν καθελόντες τὴν Ἀθηναίων δυναστείαν πολλὰς τὰς παρ' αὐτῶν ἀντεισηγον, αἱ οὐκ Ἀθήνησιν οὐδ' ἐν Σπάρτῃ διὰ τέλους κακῶς ἐποίουν τοὺς ἀρχομένους, ἀλλ' ἐν αὐτοῖς τοῖς σφετέροις ἐκάστου χωρίους συνεχῶς ἰδρυμένα καὶ οἷον συμπεπλεγμένα. ὥστ' εἰ ἀρχόμενοι τοῦ πολέμου προεῖπον τοῖς Ἑλλήσιν ὅτι ὑπὲρ τούτου πολεμήσουσιν Ἀθηναίους, ὅπως μείζω καὶ πλείω σφᾶς ἐκείνων κακὰ ἐργάσαιτο καὶ δείξαιεν ἐλευθερίαν αὐτοῖς ὄντα τὰ ἀπ' ἐκείνων, μὴ ἂν αὐτοὺς ἄμεινον βεβαιῶσαι τὴν ἐπαγγελίαν. καὶ γὰρ οὖν ἡττώντο μὲν εὐθέως ἐνὸς φυγάδος, κατελείποντο δὲ ὑπὸ Θηβαίων, ἐμισοῦντο δὲ ὑπὸ Κορινθίων, ἐπίμπλατο δὲ ἡ θάλαττα τῶν ἀρμοστῶν ἐκπιπτόντων, ἅτε ἀναρμόστων καὶ οὐ κατὰ τοῦνομα ἐγκατασταθέντων τε καὶ ἐχόντων τὰς πόλεις. ἐπειδὴ τε τοῖς ἐκείνων ἀδικήμασι καὶ τῷ μίσει τῷ διὰ ταῦτα εἰς αὐτοὺς παρὰ τῶν Ἑλλήνων αὐξηθέντες Θηβαῖοι ἐκράτησαν αὐτῶν τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην, ὁμοῦ τε Λακεδαιμόνιοι ἐκποδῶν ἦσαν καὶ Θηβαίους οὐδεὶς αὐτῶν φέρειν ἠδύνατο μίαν μάχην εὐτυχήσαντας, ἀλλὰ τοὶ ἐφάνθη λυσιτελοῦν ἔτι τὴν Καδμεῖαν ἀνέχεσθαι μᾶλλον ἢ κεκρατηκέναι Λακεδαιμονίων, οὕτως ἐμισήθησαν. καὶ ταῦτα οὐ δὴ που κατηγορίας ἕνεκα κοινῆς τῶν Ἑλλήνων συνεσκευασάμην, ὥσπερ ὁ θαυμαστός ἐκεῖνος ὁ τὸν Τρικάρανον ποιήσας, μήποτε ἀνάγκη τοσαύτη γένοιτο, ἀλλ' ἐκεῖνο ἐπιδεικνύει βούλομαι ὅτι οὐπω πρὸ ὑμῶν ἦν τὸ ἄρχειν εἰδέναι· εἰ γὰρ ἦν, ἐν τοῖς Ἑλλήσιν ἦν ἂν, οἱ πλείστον δὴ που τῶν γε ἄλλων σοφία διήνεγκαν· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὑμέτερόν ἐστιν εὖρημα καὶ ὁμοῦ τοῖς ἄλλοις ἐπεισελθόν.

No predavši se Atenjanima, nakon što nije prošlo mnogo vremena, pokajali su se, jer niti su podnosili ogroman broj danaka, niti one koji su se služili njima kao izlikom da ih pokradu. Svake godine bili su odvlačeni k Atenjanima da im polažu svoje račune, dok su naseljenici bili slani na njihovu zemlju, a lađe da pobiru dodatni danak, ako bi se ukazala druga potreba. K tome nisu mogli imati slobodne gradove i bili su pod vlašću atenskih vođa, kako dobrih tako i loših, te su bili često prisiljavani za igara i svetkovina ići u nepotrebne vojne pohode; jednostavno rečeno, nisu imali toliko koristi od zaštite za koju je to vrijedilo podnijeti. Zbog toga su mnogi, ljuti na Atenjane, prešli natrag k Lakedemonjanima na isti način kako su prije otišli od njih k Atenjanima, i opet su bili prevareni od njih. Jer kad su Lakedemonjani objavili da će ratovati za slobodu Grka s Atenjanima i time zadobili mnoge, nakon što su srušili atenske zidine i postali glavni u svim poslovima te stekli kontrolu, toliko su nadmašivali Atenjane da su uspostavili tiranije u svim grčkim gradovima koje su eufemistički nazvali dekarhije.⁴ Pošto su uništili jednu vladu Atenjana, umjesto nje su uvodili mnoge druge, načinjene od svojih ljudi, koji su ugnjetavali podređene, ne iz Atene ili Sparte, nego upravo iz zemalja podređenih u kojima su trajno uspostavili vlast, koja kao da je bila isprepletana s lokalnom upravom. Stoga, da su Lakedemonjani u počecima rata objavili Grcima da će se boriti s Atenjanima kako bi im češće činili veća zla nego Atenjani i kako bi im pokazali da je način na koji su Atenjani postupali prema njima bio sloboda, oni ne bi bolje ispunili obećanje. I odmah su bili poraženi od jednog bjegunca,⁵ napušteni od Tebanaca, omraženi od Korinćana, a more je bilo puno izbačenih „usklađivača”⁶ jer su bili „neskladni” i nisu upravljali gradovima u skladu sa svojim nazivom, budući da su bili postavljeni. Zbog njihovih nedjela i mržnje koju su prema njima osjećali Grci, ojačavši, Tebanci su ih pobijedili u Bitci kod Leuktre te, čim su Lakedemonjani bili maknuti s puta, nitko nije mogao podnositi Tebance, nakon što su pobijedili u samo jednoj bitci.⁷ Ali bilo je jasno kako je Grcima bilo korisnije da se Kadmeja još drži okupiranom, nego da Tebanci pobijede Lakedemonjane; toliko su bili omraženi. No ovo sigurno nisam pripremio radi općenite optužbe Grka, kao onaj izvrsni čovjek koji je napisao „Troglavog”⁸ – neka to više nikada ne bude potrebno – nego želim pokazati kako prije vas još nije postojalo znanje o tome kako vladati; jer da je postojalo, bilo bi među Grcima, koji su sigurno najviše nadmašili ostale u mudrosti; no ovo je vaše otkriće, uvedeno zajedno s ostalima.

⁴ Dekarhija je vladavica desetorice, koju je Sparta uspostavila u saveznom i osvojenim državama nakon što je Lisandar porazio Atenu te je time završen Peloponeski rat.

⁵ Konon (5/4. st. pr. Kr.), atenski vojskovođa koji je pobjegao nakon poraza u Bitci kod Egospotama 405. g. pr. Kr., poslije je 394. g. pr. Kr. na strani Perzijanaca porazio Lakedemonjane u pomorskoj Bitci kod Knida.

⁶ Ἀρμωστής je spartanski namjesnik u savezničkim i osvojenim gradovima.

⁷ Bitka kod Leuktre se odigrala 371. g. pr. Kr.

⁸ „Troglavi” je izgubljeno djelo povjesničara i retora Anaksimena iz Lampsaka (4. st. pr. Kr.). To je pamflet koji je Anaksimenu podmetnuo Teopompu tako što ga je napisao njegovim stilom i pod njegovim imenom pa potom i objavio. U njemu pokazuje Atenu, Spartu i Tebu kao uzročnike političke nevolje Grčke.

ἐπεὶ τό γε λεχθὲν ἐπ' Ἀθηναίων κινδυνεύει καὶ περὶ πάντων εἴ τις εἴποι τῶν Ἑλλήνων ἀληθὲς εἶναι, ἐπεὶ τοῖς μὲν ἄρχουσιν ἀντιστῆναι καὶ κρατῆσαι Πέρσας καὶ Λυδοὺς καὶ πλοῦτον καὶ πόνους ὑπενεγκεῖν ἀγαθοὶ παντὸς μᾶλλον ἦσαν, ἄρχειν δὲ αὐτοὶ ἐτι ἀπαίδευτοὶ ἦσαν, πειρώμενοί τε ἐσφάλλοντο. καὶ πρῶτον μὲν φρουροὺς εἰσέπεμπον εἰς τὰς πόλεις, οἱ τῶν μὲν ἐπιχωρίων ἐκάστων καὶ εἰς οὓς ἐπέμποντο οὐκ ἐλάττους ἀεὶ δῆπουθεν ἦσαν· ὑπόνοϊαν δὲ ἐποίουν καὶ τοῖς μῆπω φρουρουμένοις ὡς πάντα πρὸς ἰσχὺν καὶ βίαν ἄγοντες. ἀμφοτέρα οὖν συνέβαινε, μῆτε τὰς πόλεις ἀσφαλῶς ἔχειν καὶ προσέτι μισεῖσθαι καὶ τὰ κακὰ τῆς ἀρχῆς ἀντὶ τῶν τῆς ἀρχῆς ἀγαθῶν καρποῦσθαι, τὴν μὲν πλεονεξίαν οὐ βέβαιον, τὴν δὲ τῆς πλεονεξίας δόξαν ἰσχυρὰν ἔχοντας. ἔπειτα τί πρὸς τούτοις συνέβαινε διασπασμένους ἀεὶ καὶ διαιρουμένους ἀσθενεστέρους τὰ οἴκοι γίνεσθαι καὶ μὴ ἱκανοὺς τὴν ἑαυτῶν σώζειν, διὰ τὸ ζητεῖν τὴν ἐτέρων ἔχειν. οὐτ' οὖν ὧν ἄρχειν ἐφίεντο ὑπερβαλέσθαι τότε ἠδύναντο πλήθει τούτων ὧν ἔπεμπον οὐθ' ἑαυτοῖς τὸ μένειν ἴσοις κατέλιπον, ἀλλ' ἦσαν ἐλάττους μὲν ἔξω, ἐλάττους δὲ οἴκοι, καὶ τὸ προῖεναι τὴν ἀρχὴν αὐτοῖς εἰς ἄπορον καθίστατο οὐκ ἔχουσι τὰ τελευταῖα δι' ὄτων αὐτὴν καθέξουσιν· ὥστε τοῦμπαλιν ἔσπευδον ὧν ἐδέοντο. καὶ ἦν τὸ μὲν προχωρεῖν αὐτοῖς ἃ ἐβούλοντο ἀμήχανον καὶ κατάρας ἐγγύς, τὸ δὲ μὴ προχωρεῖν κουφότερόν τε καὶ ἥττους ἔχον τοὺς φόβους. οὐδὲν γὰρ ἄλλο ἢ διοικιζόμενοι ἐφέκεσαν ἀντὶ ἀρχόντων καὶ πονοῦσιν ὑπὲρ τοῦ πονεῖν. ἅμα γὰρ τῷ τέλει τὸ κεφάλαιον εὐθύς ἐλάνθανε λυόμενον, καὶ πάλιν εἰς ταυτὸ κατὰ τοὺς ποιητὰς κατῆι. ἐτι δ' οὐτ' ἰσχύειν αὐτοῖς συνέφερε τοὺς ἀρχομένους διὰ τὰς ἐπιβουλάς οὐτ' ἀσθενεῖς εἶναι διὰ τοὺς παρὰ τῶν ἔξωθεν αὐτῶν πολέμους καὶ ὅπως ἦ τι πλέον τῆς συμμαχίας, ἀλλ' ἐπεπόνθεσαν πρὸς αὐτοὺς παραπλήσιον ὅπερ οἱ ἐν ταῖς παιδιαῖς τῇ μὲν εἰς τοῦμπροσθεν ἄγοντες, τῇ δ' εἰς τοῦπισθεν ἀνθέλκοντες, οὐκ ἔχοντες ὅ τι χρῆσονται, ἀλλ' οἷον εἶναι τε καὶ μὴ εἶναι αὐτοὺς βουλόμενοι αὐτοὶ μεταχειριζόμενοι τε καὶ ἄγοντες, ἐν οἷς σπεύδουσιν εἰπεῖν οὐκ ἔχοντες. τὸ δὲ πάντων γελοιοτάτον τε καὶ ἀτοπώτατον, ἐπὶ γὰρ τοὺς ἀφισταμένους αὐτῶν τοὺς λοιποὺς ἐν νῶ τὸ αὐτὸ ποιεῖν ἔχοντας ἠνάγκαζον ἵεναι, παραπλήσιον ποιοῦντες ὥσπερ ἂν εἰ αὐτοὺς τοὺς ἀφεστηκότας ἐφ' ἑαυτοὺς ἔπειθον ἵεναι, καὶ οὐκ ἐλογίζοντο τοὺς τῆς ἐκείνων ὄντας μερίδος τούτους ἐπ' αὐτοὺς ἄγοντες, οἷς οὐκ ἐλυσιτέλει δὴ που καθ' αὐτῶν καταδεικνύναι τὸ τοῖς ἄλλοις σπουδῆ βοηθεῖν. ὥστε κἀνταῦθα τούναντίον ἢ ἐβούλοντό τε καὶ συνέφερε διεπράττοντο· βουλόμενοι γὰρ τοὺς ἀφισταμένους προσάγεσθαι καὶ τοὺς παραμένοντας ἂν ἐποίουν ἀφίστασθαι. ἐδείκνυσαν γὰρ αὐτοῖς ὅτι μένοντες μὲν ἐπ' ἀλλήλους ὑπάρξουσιν αὐτοῖς, κοινῇ δ' ἅπαντες ἀποστάντες ἐλεύθεροι βεβαίως ἔσονται· οὐ γὰρ καταλείψουσι τελευτῶντες δι' ὧν ληφθήσονται. ὥστε τοσοῦτω περὶ αὐτοὺς ἦσαν φαυλότεροι τῶν ἀπίστων συμμαχῶν, ὅσῳ οἱ μὲν καθ' ἑαυτοὺς ἕκαστοι ἀπεχώρουν, οἱ δὲ κοινήν ἀπόστασιν ἐξ ὧν ἔπραττον εἰσηγοῦντο.

Međutim, ono što je rečeno za Atenjane, vjerojatno bi bilo istinito i ako bi netko to rekao za sve Grke, budući da su bili osobito dobri u suprotstavljanju vladajućima, u pobjeđivanju Perzijanaca i Lidana, u odolijevanju moći novca te u podnošenju napora; no oni još nisu znali vladati, a pokušavajući nisu uspijevali. Prvo su slali u gradove posade, koje dakako nisu uvijek bile malobrojnije od pojedinog domaćeg stanovništva, u čije zemlje su bile slane; stvarali su i sumnju kod onih koji još nisu bili pod stražom, tako što su sve činili uz nasilje i silu. To je imalo dvostruke posljedice: nisu držali gradove sigurnima i k tome su još bili omraženi te su ubirali loše plodove vlasti umjesto dobrih, nemajući čvrstu prednost, nego snažnu reputaciju koristoljublja. Zatim, istovremeno im se događalo, jer su uvijek bili razdvojeni i raštrkani, da su postali slabiji kod kuće te nisu bili sposobni spašavati svoju zemlju, tražeći način kako imati tuđu. Tada niti su mogli nadmašiti brojem one kojima su slali ljude, želeći im vladati, niti su sebi kod kuće ostavili dovoljno ljudi za zaštitu, nego ih je bilo premalo vani, premalo kod kuće, i povećanje vlasti postajalo im je teško budući da na kraju nisu znali kako da je zadrže; tako da su radili suprotno od onoga što je trebalo. Uspjeh koji su željeli bio im je težak i nalik kletvi, a neuspjeh lakši i imao je manje strahova. Umjesto vladarima bili su nalik onima koji su raseljeni i koji se muče radi mučenja. Na kraju je njihov trud odmah, neopaženo uništen i, kako pjesnici kažu, sve se vratilo natrag na staro.⁹ K tome, nije im koristilo da podanici budu snažni, zbog straha od urota, niti da budu slabi, zbog vanjskih ratova te kako bi bilo neke koristi od saveza; a ponašali su se prema njima kao u dječjim igrama, sad ih vukući naprijed, sad odvlačeći nazad, ne znajući što s njima činiti, nego kao da su željeli da oni i postoje i ne postoje, upravljajući njima i vodeći ih, no ne znajući reći što smjeraju. No najsmješnije i najčudnije od svega je bilo to što su Atenjani prisiljavali ostale saveznike da idu na pobunjenike. A i ti saveznici su namjeravali učiniti isto, slično kao da su nagovali same pobunjenike da idu na sebe same: i nisu shvaćali da vode na pobunjenike ljude koji su bili njihovi članovi te im sigurno nije bilo od koristi pokazivati ostalim saveznicima pomoć koju bi mogli dobiti u ustanku protiv njih samih. Tako da su i ovdje postizali suprotno od onoga što su željeli i što im je bilo korisno: jer oni su, želeći pridobiti pobunjenike, učinili da se i oni koji su bili odani, bune. Naime, pokazali su im da bi, ostajući odani, koristili Atenjanima za međusobne sukobe, a ako se svi zajedno pobune bit će sigurno slobodni, budući da na kraju ne bi ostao nitko od koga bi mogli biti uhvaćeni. Stoga su utoliko sami sebi nanijeli više štete nego nevjerni saveznici, jer koliko god da su se saveznici pojedinačno povlačili, sami Atenjani su svojim djelovanjem uveli ideju zajedničkog ustanka.

⁹ Vjerojatno aluzija na mit o Sizifu koji za kaznu gura kamen uzbrdo, a on se svaki put otkotrlja natrag kad stigne do vrha, pa ga Sizif mora stalno iznova gurati.

οὕτω τότε ἀρχῆς οὐπω τάξις ἦν, οὐδ' εἰδότες αὐτὴν ἐδίωκον, ἀλλὰ καὶ περὶ μικρὰ καὶ οἶον ἐσχατιάς καὶ κλήρους ἔχοντες οὐκ ἠδυνήθησαν οὐδ' αὐτὰ ταῦτα διασώσασθαι διὰ τὴν τοῦ ἄρχειν ἀπειρίαν τε καὶ ἀδυναμίαν, οὔτε φιλανθρώπως ἄγοντες τὰς πόλεις οὐτ' ἐγκρατῶς ἔχειν δυνάμενοι, βαρεῖς ἅμα καὶ ἀσθενεῖς ὄντες. τελευταῖον δ' οὖν γυμνωθέντες κατὰ τὸν Αἰσώπου κολοῖον μόνοι πρὸς ἅπαντας ἐμάχοντο.

τοῦτο μέντοι τὸ τοὺς πρόσθεν ἅπαντας ὡς εἰπεῖν ἀνθρώπους διαφυγὸν ὑμῖν ἐτηρήθη μόνοις εὐρεῖν τε καὶ τελεώσασθαι· καὶ θαυμαστὸν οὐδέν. ὥσπερ γὰρ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἐπὶ ταῖς ὕλαις ἀπαντῶσιν αἱ τέχναι, οὕτως ὅτε ἀρχὴ μεγίστη καὶ δύναμις διαφέρουσα συνέστη, τότε ἐπ' αὐτῇ καὶ ἡ τέχνη συνετέθη τε καὶ συνεισηλθε, καὶ ἄμφω δὴ δι' ἀλλήλων ἐκρατύνθη. διὰ μὲν τὸ τῆς ἀρχῆς μέγεθος καὶ ἡ ἐμπειρία ἀναγκαίως περιεγένετο, διὰ δ' αὖ τὸ ἄρχειν εἰδέναι δικαίως ἅμα καὶ εἰκότως ἠὔξησεν ἡ ἀρχή. τοῦτο δὴ καὶ πολὺ μάλιστα πάντων ἄξιον ἰδεῖν καὶ θαυμάσαι, τὴν περὶ τὴν πόλιν αἰτίαν καὶ τὴν τῆς διανοίας μεγαλοπρέπειαν, ὡς οὐδὲν εἰκότως αὐτῇ τῶν πάντων. διελόντες γὰρ δύο μέρη πάντας τοὺς ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, τοῦτο δ' εἰπὼν ἅπασαν εἶρηκα τὴν οἰκουμένην, τὸ μὲν χαριέστερόν τε καὶ γενναιότερον καὶ δυνατώτερον πανταχοῦ πολιτικὸν ἢ καὶ ὁμόφυλον πᾶν ἀπεδώκατε, τὸ δὲ λοιπὸν ὑπήκοόν τε καὶ ἀρχόμενον. καὶ οὔτε θάλαττα διείργει τὸ μὴ εἶναι πολίτην οὔτε πληθὸς τὰς ἐν μέσῳ χώρας, οὐδ' Ἀσία καὶ Εὐρώπη διήρηται ἐνταῦθα· πρόκειται δ' ἐν μέσῳ πᾶσι πάντα· ξένος δ' οὐδεὶς ὅστις ἀρχῆς ἢ πίστεως ἄξιος, ἀλλὰ καθέστηκε κοινὴ τῆς γῆς δημοκρατία ὑφ' ἐνὶ τῷ ἀρίστῳ ἄρχοντι καὶ κοσμητῇ, καὶ πάντες ὥσπερ εἰς κοινὴν ἀγορὰν συνίασι τευξόμενοι τῆς ἀξίας ἕκαστοι. ὅπερ δὲ πόλις τοῖς αὐτῆς ὀρίοις καὶ χώραις ἐστὶ, τοῦθ' ἦδε ἡ πόλις τῆς ἀπάσης οἰκουμένης, ὥσπερ αὖ τῆς χώρας ἄστου κοινὸν ἀποδεδειγμένη. φαίης ἂν περιοίκους ἅπαντας ἢ κατὰ δῆμον οἰκοῦντας ἄλλον χώρον εἰς μίαν ταύτην ἀκρόπολιν συνέρχεσθαι, ἢ δὲ οὐδεπώποτε ἀπεῖπεν, ἀλλ' ὥσπερ τὸ τῆς γῆς ἔδαφος φέρει πάντας, οὕτω καὶ ἦδε δέχεται μὲν τοὺς ἐξ ἀπάσης γῆς, ὥσπερ τοὺς ποταμοὺς θάλαττα. κοινὸν δ' αὐτῇ καὶ τοῦτο πρὸς τὴν θάλατταν ἐστίν· οὔτε γὰρ ἐκείνη μείζων ὑπὸ τῆς ἐμβολῆς τῶν ποταμῶν γίνεταί, ὡς συνειμαρμένου τούτου σὺν αὐτοῖς εἰς ῥοῦν αὐτὴν ἔχειν τὸ μέγεθος, καὶ τῆδε ὑπὸ μεγέθους οὐδὲν ἐπίδηλον. ὥσπερ δὲ οἱ τοῖς κόλποις δεχόμενοι πάντα οὕτως κρύψασα ἔχει ἐξιόντων καὶ εισιόντων, ἴση οὐσά τε καὶ φαινομένη.

U ono vrijeme još nije bilo poretka niti su ljudi znanjem išli za tim da ga uspostave, premda su im granice i zemlja bile male, nisu ni njih uspjeli sačuvati zbog nemogućnosti i neiskustva u vladanju, jer niti su gradove blagonaklono vodili niti su ih mogli čvrsto držati, istovremeno bivajući siloviti i slabi. Na kraju su bili ogoljeni kao Ezopova čavka¹⁰ te su se sami borili protiv svih.

Međutim, ono što je prije zaobišlo sve ljude, moglo bi se reći da je sačuvano za vas jedine da pronađete i ispunite; i nikakvo čudo. Jer kao što umijeća u drugim područjima nastaju kada postoji materijal za njih, tako kada su nastali najveće carstvo i ogromna moć, uz njih je onda osnovana i uvedena vještina, i oboje je, dakako, ojačano jedno drugim. S veličinom carstva nužno je nastalo i iskustvo, a zatim se uz znanje o vladanju carstvo pravedno i s razlogom povećalo. No sljedeće je svakako najviše od svega vrijedno pažnje i divljenja: vaše građansko pravo i uzvišenost vašeg načina razmišljanja, budući da mu od svega ništa nije slično. Jer vi ste podijelili sve ljude u carstvu na dvije skupine – to rekavši imao sam na umu cijeli naseljeni svijet – svugdje ste učinili građanima ili sunarodnjacima sve one koji su obrazovaniji, plemenitiji i snažniji, a sve ostale poslušnicima i podanicima. I niti more ne priječi nekoga da bude građanin niti prostranstvo zemalja koje se nalaze između, niti su u ovom pogledu Azija i Europa podijeljene, nego je sve svima dostupno. Nitko nije stranac tko je vrijedan obnašanja dužnosti ili povjerenja, nego je na zemlji uspostavljena zajednička demokracija pod jednim najboljim vođom i gospodarom, i svi se skupljaju ovdje kao u zajedničku skupštinu, kako bi svatko dobio ono što mu pripada. Ono što je neki grad svojim granicama i područjima, to je ovaj grad čitavom naseljenom svijetu; kao da je zemlji dodijeljen zajednički grad. Mogao bi reći da se svi okolni stanovnici ili oni koji žive u drugim mjestima po demima skupljaju u ovome jednome gradu, koji još nikada nikoga nije odbio, nego kao što zemljino tlo nosi sve, tako i on prima ljude iz svih zemalja, kao more rijeke. I ovo mu je zajedničko s morem: more ne postaje veće priljevom rijeka, jer je predodređeno sudbinom da more s njihovim utjecanjem zadržava veličinu, a ni ovdje ništa nije vidljivo zbog veličine grada. Kao i oni koji stavljaju stvari u nabore haljine, tako i ovaj grad drži sve sakriveno, bivajući i čineći se istim unatoč odlascima i dolascima.

¹⁰ *Aesop.* 101. U ovoj basni Zeus održava izbor ljepote za ptice kako bi proglasio njihovog kralja. Čavka se, uviđajući svoj neprivačan izgled, okitila tuđim perjem. Kad su se ptice okupile pred Zeusom i kad ju je on predložio za kralja, ostale ptice su je prepoznavši svoje perje očupale te je tako ogoljena opet bila obična čavka.

καὶ τοῦτο μὲν δὴ τοῦ λόγου ὑπενεγκόντος οὕτω παρεφθέγγθω. ὅπερ δὲ ἐλέγομεν, μεγάλοι μεγάλως ἐμετρήσατε τὴν πόλιν, καὶ οὐκ ἀποσεμνυνάμενοι τούτῳ θαυμαστὴν ἐποιήσατε, τῷ μηδενὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς μεταδιδόναι, ἀλλὰ τὸ πλήρωμα αὐτῆς ἄξιον ἐζητήσατε, καὶ τὸ Ῥωμαῖον εἶναι ἐποιήσατε οὐ πόλεως, ἀλλὰ γένους ὄνομα κοινοῦ τινος, καὶ τούτου οὐχ ἑνὸς τῶν πάντων, ἀλλ' ἀντιρρόπου πᾶσι τοῖς λοιποῖς. οὐ γὰρ εἰς Ἑλληνας καὶ βαρβάρους διαιρεῖτε νῦν τὰ γένη, οὐδὲ γελοῖαν τὴν διαιρέσιν ἀπεφήνατε αὐτοῖς πολυανθρωποτέραν τὴν πόλιν παρεχόμενοι ἢ κατὰ πᾶν, ὡς εἰπεῖν, τὸ Ἑλληνικὸν φύλον, ἀλλ' εἰς Ῥωμαίους τε καὶ οὐ Ῥωμαίους ἀντιδιείλετε, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξηγάγετε τὸ τῆς πόλεως ὄνομα. τούτων δὲ οὕτω διηρημένων πολλοὶ μὲν ἐν ἐκάστη πόλει πολῖται ὑμέτεροι οὐχ ἦττον ἢ τῶν ὁμοφύλων, οὐδ' ἰδόντες πῶ τινὲς αὐτῶν τὴν πόλιν, φρουρῶν δὲ οὐδὲν δεῖ τὰς ἀκροπόλεις ἐχόντων, ἀλλ' οἱ ἕκασταχόθεν μέγιστοι καὶ δυνατώτατοι τὰς ἑαυτῶν πατρίδας ὑμῖν φυλάττουσι· καὶ διπλῆ τὰς πόλεις ἔχετε, ἐνθὲνδε τε καὶ παρ' αὐτῶν ἐκάστας. φθόνος δὲ οὐδεὶς ἐπιβαίνει τῆς ἀρχῆς· αὐτοὶ γὰρ ὑπήρξατε τοῦ μὴ φθονεῖν, ἅπαντα εἰς τὸ μέσον καταθέντες καὶ παρασχόντες τοῖς δυναμένοις μὴ ἄρχεσθαι μᾶλλον ἢ ἄρχειν ἐν τῷ μέρει. οὐ τοίνυν οὐδὲ μῖσος ἐκ τῶν ἀπολειπομένων ὑπεῖσι· διὰ γὰρ τὸ κοινὴν εἶναι τὴν πολιτείαν καὶ οἷον πόλεως μιᾶς, εἰκότως οὐχ ὡς ἄλλοτριῶν, ἀλλ' ὡς οἰκείων ἄρχοντες ἄρχουσιν. ἔτι δὲ καὶ μέτεστιν αὐτῇ πᾶσιν ἄδεια τοῖς πλήθεσιν ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς δυνατῶν, ἢ παρ' ὑμῶν ἐπ' αὐτούς, ἐάν τι τολμῶσι παρακινεῖν, εὐθὺς ἤξουσα ὀργή τε καὶ τιμωρία· οὕτω καὶ πένησι καὶ πλουσίοις εἰκότως τὰ παρόντα καὶ ἀρέσκει καὶ συμφέρει, καὶ ἄλλως οὐ λείπεται ζῆν· καὶ γέγονε μία ἁρμονία πολιτείας ἅπαντας συγκεκλεικυῖα. καὶ τὸ πρόσθεν δοκοῦν οὐ δυνατόν εἶναι συμβῆναι συνῆλθεν ἐφ' ὑμῶν, κράτος ἀρχῆς ἅμα καὶ φιλανθρωπίας, καὶ μεγάλης γε, καὶ οὐκ ἑνὸν ἄρχειν ἐγκρατεῖς. οὕτω δὴ καθαρὰ μὲν φρουρῶν πόλεις, μόροι δὲ καὶ ἴλαι ἀποχρῶσιν ἐθνῶν ὅλων εἶναι φυλακὴ, καὶ οὐδ' αὐτὰ κατὰ τὰς πόλεις ἐκάστῳ τῶν γενῶν πολλὰ ἰδρυμέναι, ἀλλ' ἐν ἀριθμῷ τῶν ἄλλων ἐνεσπαρμέναι ταῖς χώραις· ὥστε πολλὰ τῶν ἐθνῶν ἀγνοεῖν ὅπου ποτ' ἐστὶν αὐτοῖς ἢ φρουρά. εἰ δὲ που πόλις δι' ὑπερβολὴν μεγέθους ὑπερήρκε τὸ δύνασθαι σωφρονεῖν καθ' αὐτήν, οὐδὲ τούτοις ἐφθονήσατε τῶν ἐπιστησομένων τε καὶ διαφυλαζόντων. καὶ γὰρ τοὶ ἥδιον μὲν ὑμῖν ἅπαντες ἀποπέμπουσι τοὺς φόρους ἢ παρ' ἄλλων ἂν τινες αὐτῶν λαμβάνοιεν· εἰκότως. ἄρχειν μὲν γὰρ οἷς μὴ δύναμις οὐ σωτήριον, ἄρχεσθαι δ' ὑπὸ τῶν κρειττόνων ὁ δεῦτερος, φασί, πλοῦς, ὑπὸ δὲ ὑμῶν νῦν καὶ πρῶτος ἀπεφάνθη. ἅπαντες οὖν ἀπριξέχονται καὶ οὐ πρότερον ἀξιῶσαιεν ἂν ἀποστήναι ἢ οἱ πλείοντες ἂν τοῦ κυβερνήτου· ἀλλ' οἷον αἱ νυκτερίδες ἐν τοῖς ἀντροῖς ἀλλήλων τε καὶ λίθων ἔχονται προσπεφυκυῖαι, οὕτως ὑμῶν ἅπαντες ἐξήρτηνται σὺν πολλῷ φόβῳ καὶ προνοίᾳ μὴ τις ἀποπέσοι τούτου τοῦ ὄρμαθου· καὶ πρότερον ἂν δεῖσαιεν μὴ ὑφ' ὑμῶν καταλειφθῶσιν ἢ ὑμᾶς ἂν αὐτοὶ καταλίποιν.

Još kao dodatak govoru neka i ovo bude spomenuto. Kao što smo govorili, vi veliki ste veliko izmjerili grad, i niste ga, dičeći se njime, učinili vrijednim divljenja ne dajući nikome drugome udjela u njemu, nego ste potražili ljude vrijedne njega koji će ga popuniti, te ste učinili da riječ Rimljanin ne pripada gradu, nego da bude ime nekog zajedničkog roda, i ne ovog jednog od svih, nego kao protuteža svima ostalima. Jer sada ne dijelite narod na Grke i barbare, niti ste podjelu učinili glupom, budući da im pokazujete grad mnogoljudniji od, moglo bi se reći, čitavog grčkog roda, nego ste ih podijelili na Rimljane i ne-Rimljane; toliko ste pronijeli ime ovog grada. Budući da su ljudi tako podijeljeni, mnogi su u pojedinim gradovima vaši sugrađani ne manje nego što su sugrađani svojim sunarodnjacima, a neki od njih još nisu ni vidjeli grad. Nema nikakve potrebe za čuvanjem gradova, nego vam sa svake strane najugledniji i najmoćniji čuvaju domovinu, a gradove držite na dvostruki način, odavde i pojedinačno preko njih. Niti ikakva zavist dolazi u carstvo: jer vi sami prvi niste zavidjeli, budući da ste sve učinili dostupnim svima i dopustili ste onima koji su sposobni da radije vladaju, umjesto da budu podanici. Nema ni mržnje od strane onih koji su izostavljeni: budući da je vlada zajednička i poput one od jednoga grada, posve je prirodno da vladari vladaju ne strancima, nego svojim ljudima. K tome, pod ovom vladom sva svjetina ima zaštitu od moćnih među njima, koje odmah snađe vaš bijes i osveta ako se usude činiti nešto nažao; tako su s pravom postojeće okolnosti zadovoljavajuće i pogodne i siromašnima i bogatima te nije preostao drugačiji način života; nastala je jedna harmonija cijele države koja toplo prima sve. I ono što se prije činilo nemogućim, dogodilo se pod vama: čovjekoljubna vlast nad carstvom, i to velikim, kojim ne vladate silom. Tako su uistinu gradovi čisti od posada, a pješadija i konjica su dovoljne za čuvanje čitavih provincija, i mnoge niti nisu stacionirane u gradovima svih naroda, nego malo njih s obzirom na broj ostalih koje su raštrkane po selima; tako da mnoge od provincija ni ne znaju gdje im je posada. Ako je neki grad možda, zbog izvanredne veličine, izgubio moć samokontrole, niste to niti zamjerali onima koji su trebali nadgledati i stražariti. Također, svi vam plaćaju danke veselije nego što bi ih neki od njih uzimali od drugih. S pravom! Doista nije sigurno da vladaju oni koji nisu sposobni, a drugi način je, kažu, da budu podanici moćnijih, no prvi način se pokazao da budu vaši podanici. Stoga vas se svi čvrsto drže i ne bi ni pomislili da se odvoje od vas prije nego putnici od kormilara, pa kao što se šišmiši u špiljama čvrsto drže jedni drugih i kamena,¹¹ tako se svi drže vas uz mnogo straha i brige da ne bi netko pao s tog lanca; i više se boje da ne bi bili ostavljeni od vas nego što bi oni vas ostavili.

---

¹¹ Cf. Hom. *Od.* XXIV, 1.

ἀντὶ δὲ ἀμφισβητήσεως ἀρχῆς τε καὶ πρωτείων, ὅφ' ὧν ἅπαντες οἱ πρότερον συνερρήγγυντο πόλεμοι, οἱ μὲν ὥσπερ ὕδωρ ἀποφητὶ ῥέον ἥδιστα ἡσυχάζουσιν, ἄσμενοι πόνων παυσάμενοι καὶ κακῶν, μετεγνωκότες ὡς ἄρα ἄλλως ἐσκιαμάχουν, οἱ δ' οὐδ' ἦν ποτε ἤρξαν ἴσασιν οὐδ' ἀναμιμνήσκονται, ἀλλ' ἀτεχνῶς κατὰ τὸν Παμφύλου μῦθον, εἰ δὲ μὴ, Πλάτωνος, οἷον ἐπὶ τῇ πυρᾷ ἤδη κείμεναι αἱ πόλεις ὑπὸ τῆς πρὸς ἀλλήλας ἔριδος καὶ ταραχῆς ἀθρόαν ἐδέξαντο τὴν ἡγεμονίαν καὶ ἐξαίφνης ἀνεβίωσαν. ὅπως δὲ εἰς τοῦτο ἀφίκοντο οὐκ ἔχουσιν εἰπεῖν, οὐδ' ἴσασιν οὐδὲν πλὴν τὰ παρόντα θαυμάζειν, ἀλλὰ πεπόνθασιν οἷον οἱ ἀφυπνισθέντες καὶ ἀντὶ τῶν ὄνειράτων ὧν ἀρτίως ἐώρων ἐξαίφνης ταῦτα παριδόντες καὶ ἐν αὐτοῖς γενόμενοι. πόλεμοι δὲ οὐδ' εἰ πώποτε ἐγένοντο ἔτι πιστεύονται, ἀλλ' ἐν ἄλλω μύθῳ τάξει τοῖς πολλοῖς ἀκούονται, εἰ δὲ που καὶ συμπλακείεν ἐπ' ἐσχαταῖς, οἷα εἰκὸς ἐν ἀρχῇ μεγάλῃ καὶ ἀμετρήτῳ παρανοίᾳ Γετῶν ἢ δυστυχίᾳ Λιβύων ἢ κακοδαμονίᾳ τῶν περὶ τὴν ἐρυθρὰν θάλατταν, ἀγαθοῖς παροῦσι χρῆσασθαι μὴ δυναμένων, ἀτεχνῶς ὥσπερ μῦθοι ταχέως αὐτοῖ τε παρήλθον καὶ οἱ περὶ αὐτῶν λόγοι· τοσαύτη ἄρ' ὑμῖν εἰρήνη, κἂν ἦ πάτριον πολεμεῖν. οὐ γὰρ οἱ χθὲς σκυτοτόμοι καὶ τέκτονες τήμερον ὀπλίται καὶ ἰππεῖς, οὐδ' ὥσπερ ἐπὶ σκηνῆς στρατιώτης μετεσκεύασται ὡς ἀρτίως ἦν γεωργός, οὐδ' οἷον ἐν οἰκίᾳ πενιχρᾷ οἱ αὐτοὶ ὀψοποιοὶ, οἰκουροῦσι, στρωννύουσιν, οὐχ οὕτως καὶ ὑμεῖς ἀνεμίξατε· οὐδὲ τοὺς ἐπ' ἄλλων ὄντας στρατιώτας ὑπὸ τῆς χρείας γενήσεσθαι ἀνεμείνατε, οὐδ' ἐπετρέψατε τοῖς πολεμίοις συγκαλεῖν ὑμᾶς.

ἀλλὰ τὰ περὶ τὴν ὅλην ἀρχὴν τε καὶ τὴν περὶ ταύτην πολιτείαν εἴρηται ὄντιν' ἔγνωτε τρόπον καὶ ὅπως κατεστήσασθε· περὶ δὲ τοῦ μαχίμου καὶ τῶν κατὰ στρατείας νῦν καιρὸς εἰπεῖν, ὅπως αὖ καὶ τοῦτ' ἐπενοήσατε καὶ ἦντινα τάξιν αὐτῷ ἀπέδοτε. θαυμαστὴ ἄρ' ἦν καὶ ἡ περὶ τοῦτο σοφία καὶ παράδειγμα εἰς τὸ παντελὲς οὐκ ἔχει. μέχρι γὰρ τοῦ τὸ μάχιμον ἀποκρίναι καὶ Αἰγύπτιοι προῆλθον καὶ ἐδόκουν τοῦτο σοφώτατον εὐρεῖν, ὅτι αὐτοῖς ἰδίᾳ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἴδρυντο οἱ προπολεμοῦντες τῆς χώρας, ὥσπερ καὶ ἄλλα πολλὰ παρὰ τοὺς ἄλλους ἐδόκουν εἶναι, ἢ φασιν, Αἰγύπτιοι σοφοί. τοῦτο δὲ ὑμεῖς κατὰ ταυτὸ γνόντες οὐ ταυτὸν ἐποιήσατε, ἀλλὰ τοσοῦτ' ἀλλοῖον καὶ σοφώτερον αὐτοῖ διείλεσθε, ὥστε ἐν ἐκείνῳ μὲν τῷ συντάγματι οὐκ ἦν ἴσον ἔχειν τῆς πολιτείας ἀλλήλοις, ἀλλ' ἦσαν ἐν τῷ χείρονι οἱ στρατευόμενοι τῶν ἡσυχάζοντων μόνοι πονοῦντες δι' αἰῶνος, οὐκ οὐκ ἴσως οὐδὲ ἡδέως εἶχον αὐτοῖς παρ' ὑμῖν δὲ ἀπάντων ἐχόντων τὸ ἴσον τὸ μάχιμον δυνατὸν χωρὶς ἰδρῦσθαι. οὕτω καὶ Ἑλλήνων τόλμα καὶ Αἰγυπτίων καὶ ὄτων εἴποι τις ἂν τῆς ὑμετέρας ἡττάται. καὶ τοσοῦτον ὑμῶν λειπόμενοι πάντες τοῖς ὅπλοις, ἔτι τῇ γνώμῃ πλέον εἰσὶν ὀπίσω· τὸ μὲν γὰρ τοὺς ἀπὸ τῆς πόλεως στρατεύεσθαι καὶ ταλαιπωρεῖν οὐκ ἄξια τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς παρουσίας εὐδαιμονίας ἀπολαβεῖν εἶναι ἐνομίσατε, ξένοις δὲ οὐκ ἐπιστεύσατε· ἔδει δὲ στρατιωτῶν πρὸ τῆς ἀνάγκης. πῶς οὖν ἐποιήσατε; εὔρετε οἰκεῖον στράτευμα τῶν πολιτῶν οὐκ ἐνοχλουμένων.

Umjesto vođenja prepiraka oko vlasti i prvenstva, zbog kojih su svi prijašnji ratovi vođeni, neki ljudi se sada najugodnije odmaraju poput vode što tiho teče, rado predstavši s naporima i nevoljama, kajući se što su se uzalud borili sa sjenama, a neki više ne znaju za carstvo kojim su vladali niti ga se sjećaju. Baš kao u priči Pamfilijca, a ako ne u njoj onda u Platonovoj,¹² gradovi koji su već ležali na lomači zbog međusobnih sukoba i nemira, odjednom su svi primili zajedničku vlast i iznenada se oporavili. No kako su do toga došli, ne znaju reći, niti znaju išta osim diviti se sadašnjim prilikama, a doživjeli su slično kao oni koji su se probudili iz sna: umjesto snova koje su upravo imali, oni ih najednom promatraju i proživljavaju. Niti se više vjeruje da su ikada bili ratovi, nego većina o njima sluša kao o legendama; čak i ako dođe do sukoba na granicama, što se prirodno događa u velikome i neizmjernome carstvu, mahnitošću Geta ili nesrećom Libijaca ili nevoljom onih oko Crvenog mora,¹³ koji se ne mogu služiti postojećim blagodatima, onda ti ratovi i priče o njima uistinu prođu kao mitovi: toliki mir vi imate, čak i ako vam je ratovanje blisko. Oni koji su jučer bili postolari i stolari danas nisu hopliti i konjanici, nije slučaj kao kad se na pozornici presvlači u vojnika onaj koji je upravo bio ratar; i niste vi pomiješali dužnosti, kao što u siromašnom gazdinstvu isti ljudi i kuhaju i čiste kuću i namještaju krevete, niti ste čekali da oni koji se bave drugim stvarima postanu vojnici iz potrebe, niti ste prepustili neprijateljima da vas pozivaju u rat.

Spomenut je način vladanja, koji ste primijenili na cijelo carstvo i na ovu upravu te kako ste ga uspostavili; a sada je vrijeme da se govori o bojnoj sili i vojnim poslovima, kako ste je osmislili te koje ste joj uređenje dali. Vaše znanje o ovoj stvari je također bilo zadivljujuće i u potpunosti bez primjera. Naime, Egipćani su došli do toga da odvoje vojnu silu i činilo se da su pronašli to kao najmudrije otkriće, time što su oni koji su se borili za zemlju bili smješteni zasebno od ostalih; kao što se također činilo da su bili u mnogo drugih stvari iznad ostalih, kako kažu, „mudri Egipćani”. Premda ste i vi to spoznali, niste isto postupili, nego ste vi učinili podjelu mnogo bolje i mudrije, budući da u egipatskom uređenju nije bilo jednakosti u građanskom pravu između dvije grupe, nego su oni vojnici koji su sami stalno podnosili napore bili u gorem položaju od onih koji se nisu borili – možda im to nije bilo drago – a budući da kod vas svi imaju jednaka prava, vojna sila je uspješno postavljena zasebno. Tako da je smionost Grka, Egipćana i koga god bi se moglo navesti, manja od vaše. I premda su svi toliko slabiji od vas u oružju, još dalje su iza vas u načinu razmišljanja: vi ste smatrali da nije dostojno vaše vlasti i uživanja u postojećoj sreći da ljudi iz grada ratuju i podnose napore, a niste vjerovali ni strancima; no vojnici su bili potrebni prije nego se pojavi nužda. Što ste učinili? Pronašli ste domaću vojsku, pritom ne mučeći građane.

¹² Ovdje se Aristid koristi elementima iz Platonove *Države*, Pl. *Resp.* VII, 514–521 (usporedba o špilji) i X, 613–621 (priča o Eru Pamfilijcu).

¹³ Pod Getima se podrazumijevaju Dačani.

τοῦτο δὲ ὑμῖν ἐπόρισεν ἢ περὶ πάσης τῆς ἀρχῆς βουλή καὶ τὸ μηδὲν ἐκκρίνειν ξένον εἰς μηδὲν ὧν ἂν δύνηται τε καὶ δέη ποιεῖν. τίς οὖν ἡ συλλογὴ καὶ τίς ὁ τρόπος; ἔλθόντες ἐπὶ πᾶσαν τὴν ὑπήκοον ἐντεῦθεν ἐσκέψασθε τοὺς λειτουργήσοντας τήνδε τὴν λειτουργίαν· καὶ ὡς εὔρετε, ὁμοῦ τῆς τε πατρίδος ἀπηλλάξατε καὶ τὴν ὑμετέραν αὐτῶν πόλιν ἀντέδοτε αὐτοῖς· ὥστε καὶ αἰσχυρθῆναι τὸ λοιπὸν αὐτοὺς ἐκείνους γ' ἂν εἰπεῖν, ὅθεν ἦσαν τὸ ἀρχαῖον. ποιησάμενοι δὲ πολίτας, οὕτως καὶ στρατιώτας ἐποιήσατε ὥστε τοὺς τε ἀπὸ τῆς πόλεως μὴ στρατεύεσθαι καὶ τοὺς στρατευομένους μὴδ' ὀτιοῦν ἦττον εἶναι πολίτας, τῆς μὲν ἀρχαίας ἀπόλιδας γεγενημένους ἅμα τῇ στρατείᾳ, τῆς δ' ὑμετέρας πολίτας τε καὶ φρουροὺς ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἡμέρας. καὶ πάντες τε οὕτως ἔπονται καὶ πόλις οὐδεμία δυσμεναίνει, ἀλλὰ τοσοῦτους γε ἀφ' ἐκάστων ἠτήσατε, ὅσοι μῆτε τοῖς διδοῦσιν ἔμελλον ἄχθος ποιήσῃν μῆτε αὐτάρκεις ἔσεσθαι πλήρωμα ἐνὸς οἰκείου στρατεύματος παρασχέσθαι· ὥστε εὖνοιαν μὲν ἅπασαν ἔχειν τὰς πόλεις τοῖς ἐκπεμφθεῖσιν, ὡς κοινοῖς ἑαυτῶν, ἰδίᾳ δὲ ἐκάστη μὴδ' ἠντιοῦν εἶναι δύναμιν ἀπὸ τῶν αὐτῆς, μὴδὲ βλέπειν ἄλλοσε τοὺς ἐξελθόντας ἢ πρὸς ὑμᾶς, διὰ τὸ πρὸς τοῦτο μόνον καλῶς συντετάχθαι. καὶ μὴν τοὺς γε ἐπιτηδαιοτάτους ἐκασταχόθεν ἐπιλέξαντες κέρδος οὐ μικρὸν τοῦτο εὔρεσθε· οὐ γὰρ ᾤεσθε δεῖν ἐπὶ μὲν τὰς πανηγύρεις καὶ τοὺς στεφανίτας ἀγῶνας τοὺς ἀριστα πεφυκότας καὶ τοῖς σώμασι προὔχοντας ἐγκριθέντας ἀσκεῖσθαι, τοὺς δὲ τῶν μεγίστων καὶ ἀληθινῶν ἔργων ἀγωνιστὰς καὶ νικηφόρους ἐσομένους ὁπόσοις ἂν τύχη νικᾶν ὑπὲρ ἀρχῆς τοιαύτης, τούτους δὲ ἐπὶ καιροῦ συνελθεῖν καὶ μὴ πόρρωθεν τοὺς μεγίστους τε καὶ μάλιστα ἐπιτηδαιοτάτους ἐξ ἀπάντων ἐπιλεχθέντας ἀσκεῖσθαι, ὅπως εὐθύς ἐστῶτες ὑπερέχοιεν. τούτους δὴ ἄρα καθάραντες καὶ φυλοκρινήσαντες τὸ κοινὸν τῶν ἀρχόντων, οὐ χωρὶς ὧν εἶπον οὐδ' ὥστε φθονεῖν ἐξεῖναι μᾶλλον τοῖς ἄλλοις τοῖς ἐπὶ τῆς πόλεως μένουσιν, ἅτε οὐκ οὔσιν ὁμοτίμοις τὸ ἀρχαῖον, ἀλλ' ἐν τιμῆς αὐτοὺς μέρει λήψεσθαι τὴν μετουσίαν τῆς πολιτείας, οὕτως εὐρόντες τε καὶ διαθέντες αὐτοὺς ἠγάγετε ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς ἀρχῆς, κἀνταῦθα διαστήσαντες ἄλλοις ἄλλα φυλάττειν ἀπενείματε.

τοιγαροῦν καὶ ὑπὲρ τῶν τειχῶν ἐβουλεύσασθέ τε καὶ ἐπενοήσατε· νῦν γὰρ ἄξιον εἰπεῖν. οὔτε γὰρ κατὰ τὴν Λακεδαιμονίων αὐθάδειαν ἀτειχιστον ἂν προσείποις τήνδε τὴν πόλιν οὐτ' αὖ τειχίρη κατὰ τὴν Βαβυλῶνος λαμπρότητα, ἢ εἴ τις ἄλλη σεμνότερον ἐτειχίσθη πρότερον ἢ ὕστερον, ἀλλὰ καὶ τοῦτον τὸν τειχισμὸν παιδιὰν καὶ γυναικὸς ὡς ἀληθῶς ἔργον ἀπεφήνατε. αὐτῇ μὲν γὰρ τῇ πόλει περιβαλεῖν τὰ τεῖχη, οἷον ἀποκρύπτοντες αὐτήν, ἢ φεύγοντες τοὺς ὑπηκόους, ἀγεννές τε εἶναι καὶ οὐ πρὸς τῆς ἄλλης διανοίας ἐνομίσατε, οἷον εἴ τις δεσπότης δεικνύοιτο τοὺς ἑαυτοῦ δούλους φοβούμενος. τειχῶν γε μὴν οὐκ ἠμελήσατε, ταῦτα δὲ τῇ ἀρχῇ περιεβάλετε, οὐ τῇ πόλει·

A to je omogućio vaš način upravljanja cijelim carstvom i to što nikoga ne smatrate strancem u pogledu onoga što može ili treba činiti. Kakvo je dakle bilo skupljanje vojske i na koji način? Otišli biste u sve zemlje u vašoj vlasti i potražili biste odanle one koji bi obavljali tu dužnost:¹⁴ kada biste ih pronašli, odmah ste ih odvojili od domovine te ste im zauzvrat dali vaš grad, tako da bi se oni ubuduće stidjeli spomenuti svoje porijeklo. Učinih ih građanima na taj način ste ih učinili i vojnicima, tako da ljudi iz grada ne služe u vojsci, a oni koji služe u vojsci nisu ništa manje građani, budući da su odvojeni od stare domovine u trenutku kada su pristupili vojsci te su od toga dana vaši građani i zaštitnici. Na taj način su svi pokorni i nijedan grad nije u sukobu s drugim, a od svakog grada ste zatražili onoliko ljudi koliko niti će biti na teret onima koji ih opskrbljuju, niti će biti samodostatni da popune kvotu jedne svoje vojske. Stoga su svi gradovi nakloni prema onima koji su im poslani, kao da su im partneri, no svaki grad zasebno nema vojnu snagu sačinjenu od njegovih ljudi, niti poslani vojnici gledaju ikamo drugamo nego prema vama, budući da su pomno skupljeni samo u tu svrhu. Doista, pošto ste odasvud unovačili najprikladnije ljude, otkrili ste sljedeće kao ne malu korist: niste smatrali da je nužno da za državne svetkovine i za natjecanja ovjenčana lovorom vježbaju oni koji su izabrani, kao najbolje razvijeni i tijelom nadmoćniji, nego oni koji će biti natjecatelji u najznačajnijim i stvarnim borbama te pobjednici u onoliko pobjeda koliko bi mogli pobijediti za ovakvo carstvo; smatrali ste nužnim da se oni, pošto su izabrani kao najbolji i daleko najprikladniji od svih, okupe u pravom trenutku i ne mnogo prije toga da počnu vježbati, tako da čim stanu u bojni red, budu nadmoćniji. Njih ste, dakle, „pročistili” i pomno izabrali za zajednicu vladajućih, ne bez privilegija koje sam spomenuo, niti tako da bi mogli zavidjeti onima koji ostaju u gradu, budući da prije nisu imali jednaka prava, nego na način da oni imaju, kao udio u časti, pravo na sudjelovanje u građanskom pravu. Kad ste to tako otkrili te postupili s njima na taj način, doveli ste ih na granice carstva, ondje ste ih rasporedili i dodijelili svakome da čuva određeno područje.

Također ste razmotrili i razmislili o zidinama; to sada treba spomenuti. Ne bi se moglo reći da je ovaj grad bez zidina, po uzoru na tvrdoglavost Lakedemonjana, niti opet obzidan, po uzoru na sjaj Babilona ili bilo kojeg drugog grada koji je prije ili kasnije sjajnije utvrđen, nego ste pokazali da je to utvrđivanje bilo dječja igra i uistinu djelo žene.¹⁵ Smatrali ste da je nedostojno i da nije u skladu s vašim ostalim zamislama da sagrađite zidine oko samoga grada kao da ga sakrivate ili bježite od podanika, kao kad bi neki gospodar pokazao da se boji svojih robova. No niste niti zanemarili zidine, nego ste ih postavili oko carstva, a ne grada:

¹⁴ Ovaj opis se odnosi na Hadrijanov način novačenja.

¹⁵ Odnosi se na legendu prema kojoj su zidine sagrađile kraljica Semiramida i Nitokris (Hdt. I, 184–186). Priča o Semiramidi zapravo dolazi od liječnika i povjesničara Ktesije (5. st. pr. Kr.), a sačuvana je u drugoj knjizi Knjižnice Diodora Siciliskoga (1. st. pr. Kr.).

καὶ ἐστήσατε ὡς πορρωτάτω λαμπρά τε καὶ ὑμῶν ἄξια, ὁρατὰ τοῖς εἴσω τοῦ κύκλου, ἢ δὲ πορεία ἐπ' αὐτὰ, εἴ τις βούλοιτο ἰδεῖν, μηνῶν τε καὶ ἐνιαυτῶν ἀρξαμένῳ βαδίζειν ἀπὸ τῆς πόλεως. ὑπὲρ γὰρ τὸν ἐξωτάτω κύκλον τῆς οἰκουμένης ἀτεχνῶς οἷον ἐν τειχισμῷ πόλεως δεύτερον ἀγαγόντες ἕτερον εὐκαμπέστερόν τε καὶ εὐφυλακτότερον, ἐνταῦθα τείχη τε προὔβαλεσθε καὶ πόλεις ἐφορίου ἐδείμασθε, ἄλλας ἐν ἄλλοις μέρεσι πληρώσαντες οἰκητόρων, τέχνας τε ὑπουργοὺς δόντες αὐτοῖς καὶ τᾶλλα κοσμήσαντες. ὥσπερ δὲ τάφος κύκλῳ περιεῖργει στρατόπεδον, ὥστε οὐδὲ δέκα παρασάγγα λογιζομένῳ τοῦ περιβόλου τούτου τὸ περίμετρον, οὐδ' εἴκοσιν, οὐδ' ὀλίγῳ πλείους, οὐδ' εἴποις ἂν εὐθύς ὀπόσον, ἀλλ' ὅσον Αἰθιοπίας τὸ ἐποικούμενον καὶ Φᾶσις ἐνθένδε καὶ Εὐφράτης ἄνω, καὶ πρὸς ἐσπέραν ἢ μεγάλη τελευταία νῆσος ἐντὸς ἀποκλείουσι, τούτο πᾶν ἕξεσι κύκλον καὶ περίβολον τῶν τειχῶν εἰπεῖν. τὰ δὲ οὐκ ἀσφάλτῳ οὐδὲ πλίνθῳ ὀπτῇ δέδηται, οὐδὲ κόνει στυλπνὰ ἔστηκεν, ἀλλ' ἐστὶ μὲν καὶ ταῦτα νομιζόμενα ἐφ' ἐκάστων τῶν τόπων, καὶ μάλα πολλὰ, καὶ τοῖς λίθοις, ὥσπερ Ὀμηρος ἔφη τὸν κατ' οἰκίαν τοῖχον, ἅμα καὶ ἀκριβῶς ἡρμοσμένα, ἄπειρά τε μεγέθη καὶ λάμποντα χαλκοῦ στυλπνότερον. ὁ δὲ δὴ πολὺ μείζων καὶ σεμνότερος κύκλος πάντη παντάπασιν ἀρραγῆς καὶ ἄλυτος πολὺ πάντας ὑπερλάμπων, καὶ οὐδεὶς τῶν πώποτε οὕτω παγεῖς. τούτων τῶν τειχῶν προασπίζουσι ἄνδρες φυγῆν οὐ νομίσαντες, ἡρμοσμένοι πρὸς ἀλλήλους ἐκείνη τῇ ἀρμονίᾳ, ἣ τοὺς Μυρμιδόνας Ὀμηρός φησι, πρὸς ὃν εἶπον τοῖχον τότε εἰκάζων, πᾶσι τοῖς ὀργανοῖς τοῦ πολέμου συνεχῆ μὲν οὕτως, ἀλλήλοις τὰ κράνη, ὡς μὴ εἶναι μέσον οἷστον διεξελθεῖν, ἀσπίδες δὲ ὑπὲρ κεφαλῆς ἐξαρθεῖσαι μετεώρους ἂν δέχοιντο δρόμους, τοσοῦτῳ στερροτέρους τῶν κατ' ἄστῳ ποιητῶν ὥστε καὶ ἰππεύσιν ἕξεστιν ἐπιθεῖν, καὶ τοῦτο δὴ τὸ Εὐριπίδου, κατὰ χαλκον ὄραν πεδίον τότε φήσεις ἀληθῶς. θώρακες δὲ οὕτως ἀλλήλων ἔχονται ὥστε εἰ καὶ γυμνὸν τάζαις τὸν μέσον, ἀρκεῖν αὐτῷ τὰ ἐκατέρωθεν ἀπαντῆσαι μέχρι τοῦ μέσου· οἱ δὲ ἄκοντες οἷον ἐκ Διὸς περιπίπτοντες ἀλλήλους ἐγκαταλαμβάνουσι. τοιαῖδε αἱ ἀρμονίαι συγκέκλεινται, ὅ τε τῶν διεξόδων κύκλος τειχῶν τε καὶ ὁ τῆς πάσης ἐφορος γῆς. πάλαι μὲν οὖν Δαρεῖος μετ' Ἄρταφέρνου καὶ Δάτιδος νήσου μιᾶς μίαν πόλιν ἠδυνήθη σαγηνεύσας ἐλεῖν, ὑμεῖς δ' ἄπασαν, εἰ οἷόν τ' εἰπεῖν, σαγηνεύσαντες τὴν οἰκουμένην οὕτως σώζετε τοῖς κοινοῖς αὐτὴν πολίταις τε καὶ ξένοις, οὓς, ὥσπερ ἔφην, ἐξ ἀπάντων προκρίναντες ἐξηγάγετε, ἐλπίδας τε παραστήσαντες τοῖς γιγνομένοις ἀγαθοῖς ἀνδράσι μὴ μεταμελήσειν. οὐ γὰρ ἐξ εὐπατριδῶν ἔσεσθαι τὸν αἰεὶ πρῶτον δυνάμενον καὶ δεύτερον τὸν δεύτερον καὶ τὴν ἄλλην τάξιν ὡσαύτως, ἥς ἂν ἕκαστος ἀξίας ἦ, ταύτην σχήσειν, ἅτε οὐ λόγων, ἀλλ' ἔργων ἐνταῦθα κρινόντων τοὺς ἀγαθοῦς παραδείγματα τε ἐμφανῆ πᾶσι τούτων ποιήσαντες, ὥστε ἄπαντας μὲν ἀργίαν συμφορὰν ἠγεῖσθαι, τὰς δὲ πράξεις ἀφορμὰς ὧν εὐχονται νομίζουσιν, καὶ κατὰ μὲν τῶν πολεμίων ὁμοφρονεῖν, πρὸς δὲ ἀλλήλους ὑπὲρ τοῦ πρόσθεν ἀγωνίζεσθαι διὰ βίου, μόνους δὲ ἀνθρώπων εὐχεσθαι εὐρεῖν πολεμίους.

podigli ste ih čim dalje, sjajne i dostojne vas, vidljive onima unutar okruga, no put do njih, ako bi ih netko želio vidjeti, krenuvši od grada, trajao bi mjesecima i godinama. Jer iza najudaljenijeg kruga naseljenog svijeta, doista kao druga faza utvrđivanja grada, povukli ste drugi krug koji je fleksibilniji i lakši za čuvanje, ondje ste postavili zidine i sagradili gradove na granici, na različitim mjestima, popunivši ih stanovnicima, davši im korisne vještine te ih opremivši ostalim stvarima. Ove zidine su poput jarka što okružuje tabor, a njihov opseg se ne mjeri u deset parasangi niti dvadeset niti malo više niti koliko bi tko na prvu rekao, nego onime što omeđuje naseljeni dio Etiopije, rijeka Fasis na ovoj strani, Euftrat u unutrašnjosti te posljednji veliki otok na zapadu;¹⁶ to se sve može nazvati krugom i opsegom zidina. Vaše zidine nisu građene od asfalta niti od pečene opeke niti stoje sjajeci se štukom; a postoje i one uobičajene na svakom mjestu, i uistinu ih je mnogo, pažljivo su zajedno spojene kamenjem, kao što je Homer¹⁷ rekao o kućnom zidu, te su goleme i sjaje se sjajnije od mjedi. Ovaj krug, koji je mnogo veći i veličanstveniji od tih zidina, na svakoj je strani i na svaki način nesalomljiv i neuništiv, daleko premašuje sve, i nijedan nikada nije bio tako čvrst. Ove zidine štitovima brane ljudi koji ne pomisle na bijeg, međusobno ujedinjeni sa svim ratnim spravama u onoj harmoniji za koju Homer kaže da je svojstvena Mirmidoncima,¹⁸ uspoređujući ih pritom sa zidom koji sam spomenuo; kacige su im tako zbijene jedna do druge da između ne može proći ni strijela, a štitovi su podignuti iznad glave da bi mogli primiti i trkališta u zraku, toliko čvršća od onih u gradu, tako da je moguće i konjanicima po njima juriti, i onda ćeš zaista reći onim Euripidovim riječima¹⁹ da vidiš poljanu obloženu mjeđu. A njihovi oklopi tako prianjaju jedan uz drugoga da čak i ako bi nenaoružanog postavio u sredinu, s obje strane bi ga štitili sve do sredine; i koplja, kao da padaju od Zeusa, stižu jedno drugo. Takve su harmonije koje se okolo zatvaraju, krug napredaka u vojnoj taktici i krug zidina, i krug granica cijele zemlje. Davno je Darije s Artafernom i Datisom uspio osvojiti jedan grad, na jednom otoku, uhvativši ga u mrežu,²⁰ no, ako se može tako reći, vi ste cijeli naseljeni svijet uhvatili u mrežu te ga na taj način držite sigurnim uz pomoć onih koji su u njemu i sugrađani i stranci, a koje ste, kao što sam govorio, izabrali i doveli, pruživši nadu onima koji su dobri ljudi da neće požaliti. Jer onaj koji bi u bilo koje vrijeme bio prvi rangiran ne mora nužno biti iz patricijske obitelji, a drugi rangiran iz drugog po redu staleža te isto tako i za ostale činove, nego bi svatko imao čin po zasluži, budući da ovdje djela, a ne riječi određuju dobre ljude. Za ovo ste učinili svima jasne primjere, tako da svi smatraju nerad nesrećom, a drže da su djela sredstva za postizanje onoga što žele te su svi jednako usmjereni protiv neprijatelja, a međusobno se natječu tokom života za prvi bojni red i jedini se od ljudi mole da nađu neprijatelja.

¹⁶ Četiri geografske točke koje označavaju granice na sjeveru, jugu, istoku i zapadu. Etiopija na jugu, Fasis sjever, Euftrat istok, a posljednji otok, Britanija, zapad.

¹⁷ Hom. *Il.* XVI, 212.

¹⁸ Hom. *Il.* XVI, 212–220.

¹⁹ Eur. *Phoen.* 110.

²⁰ Misli se na Eretriju, grčki grad na otoku Eubeji. Priču prenosi Hdt. VI, 119.

ὥστε ὅταν μὲν τις εἰς τὴν ἄσκησίν τε καὶ σύνταξιν ἴδῃ τοῦ στρατιωτικοῦ, τοῦτο δὴ νομιεῖ τὸ Ὀμηρικόν, εἰ καὶ δέκα τόσοι εἶεν οἱ ἀντίπαλοι, ταχέως ἂν αὐτοὺς περιστραφέντας ἄνδρα παρὰ ἓνα λειφθῆναι, ὅταν δὲ εἰς τὴν πλήρωσίν τε καὶ συλλογὴν αὐτοῦ βλέψῃ, τὸ τοῦ Αἰγυπτίου φήσῃ τε καὶ οἰήσεται, ὅς τῷ Καμβύσῃ διαρπάζοντι τὰ ἐν τῇ χώρᾳ καὶ τὰ ἱερά πορθοῦντι, στὰς ἐπὶ τῶν τειχῶν τῶν Θηβαϊκῶν ἀνέτεινε τὴν τε βῶλον καὶ κύλικα ὕδατος ἀπὸ τοῦ Νείλου, σύμβολον ποιούμενος ὅτι ἕως ἂν Αἴγυπτον αὐτὴν καὶ τὸν ποταμὸν Νεῖλον μετενεγκεῖν μὴ δύνηται, μηδὲ ἀγαγεῖν ἀνάραστον, οὐπω τὸν Αἰγυπτίων πλοῦτον εἴληφεν, ἀλλὰ ταχέως αὐτοῖς ἄλλα τοσαῦτα γενήσεται τούτων μενόντων καὶ οὐποτε ἐπιλείψει πλοῦτος Αἴγυπτον, τοῦτο δὲ καὶ περὶ τοῦ ὑμετέρου στρατιωτικοῦ νομίσει τε καὶ εἰπεῖν ἔξεστιν, ὅτι ἕως ἂν τὴν χώραν αὐτὴν μὴ δύνωνται τινες ἐξ ἔδρας ἀναστῆσαι μηδὲ κενώσαντες οἴχεσθαι, ἀλλ' ἀνάγκη ἢ μένειν αὐτὴν ἐφ' αὐτῆς τὴν οἰκουμένην, ἀμήχανον ἐπιλιπεῖν ὑμᾶς πλήθῃ στρατιωτικὰ, ἀλλὰ τοσαῦτα ὅποσα βούλεσθε ὑπάρχειν ἀπὸ πάσης τῆς οὔσης ἀφικνούμενα.

καὶ μὴν εἷς γε τακτικῶν λόγον παῖδας ἅπαντας ἀνθρώπους ἀπεφύνατε. οὐ γὰρ πρὸς τοὺς πολεμίους ἀσκεῖν μόνον προὔθεσθε αὐτὰ τοῖς στρατιώταις τε καὶ ἡγεμόσιν, ἀλλὰ πρὸς αὐτοὺς πρῶτον. ὥστε καθ' ἡμέραν ἐκάστην ἐν τάξει ζῆν καὶ μήποτε λιπεῖν μηδένα τὴν προστεταγμένην αὐτῷ, ἀλλ' οἷον ἐν χορῷ τινι αἰωνίῳ ἕκαστον τὴν ἑαυτοῦ χώραν εἰδέναι τε καὶ σώζειν, καὶ τῷ μὲν ἐντιμοτέρῳ τὸν ἦττω μὴ διὰ τοῦτο φθονεῖν, ὧν δ' αὐτὸς μεῖζων ἐστὶν ἀκριβῶς κρατεῖν. ἄχθομαι δ' ἔγωγε ἐτέρους φθάσαντας εἰπεῖν ἐπὶ Λακεδαιμονίων ὅτι ἄρα πλὴν ὀλίγων τὸ στρατόπεδον αὐτοῖς ἄρχοντες ἀρχόντων εἰσὶν· ὑμῖν γὰρ ἤρμοττε τετηρηῆσθαι καὶ ἐφ' ὑμῶν πρῶτον εἰρησθαι, ὁ δὲ πρότερον τοῦ δέοντος προεξήνεγκεν αὐτό. ἀλλ' οὖν τό γε Λακεδαιμονίων στρατόπεδον κινδυνεύει τοσοῦτους εἶναι, ὅσους οὐδὲν ἀπεικὸς καὶ πάντας ἄρχοντας εἶναι: τὸ δ' ἐν τοσοῦτοις ἀριθμοῖς καταλόγων τε καὶ γενῶν, ὧν οὐδὲ τὰ ὀνόματα ἐξευρεῖν ῥάδιον, ἀρξαμένους ἀπὸ ἐνὸς τοῦ διὰ πάντων διεξιόντος τε καὶ πάντα ἐφορῶντος, ἔθνη, πόλεις, στρατόπεδα, ἡγεμόνας αὐτοὺς τελευτᾶν εἰς ἓνα τεττάρων καὶ δυοῖν ἄρχοντα ἀνδρῶν, τὸ δ' ἐν μέσῳ πᾶν ἐξελίπομεν, καὶ ὥσπερ νήματος περιστροφὴν ἐκ τῶν πλειόνων εἰς τοὺς ἐλάττους ἀεὶ κατιέναι, καὶ οὕτω διήκειν ἄλλους ἐπ' ἄλλοις ἀεὶ ταττομένους μέχρι τῆς τελευτῆς, πῶς οὐχ ὑπὲρ πᾶσαν ἀνθρωπίνην τάξιν ἐστίν; ἐπέρχεται δέ μοι τὸ Ὀμηρικόν εἰπεῖν μικρὸν ἐπὶ τῆς τελευτῆς ὑπαλλάξαντι *Ζηνός που τοιήδε γ' Ὀλυμπίου ἐνδοθεν ἀρχή*. ὅταν γὰρ ἄρχῃ μὲν εἷς τοσοῦτων, οἱ δὲ ἐπ' αὐτῷ διάκονοι τε καὶ πρέσβεις αὐτοῦ μὲν πολὺ χεῖρους, ὧν δὲ ἐπιμέλονται πολὺ βελτίους, πάντα δ' ἄνευ θορύβου καὶ ταραχῆς σιωπῇ περαίνωσι, φθόνος δ' ἐκποδῶν ἢ, δίκης δὲ καὶ αἰδοῦς πάντα πανταχοῦ μεστὰ, καρπὸς δὲ ἀρετῆς μηδένα ἐκφεύγει, πῶς οὐχὶ νικᾷ τότε τὸ ἔπος;

Stoga, kad god netko razmišlja o vježbanju i uređenju vojske, smatrat će, kao što kaže Homer,²¹ da i ako bi bilo deset puta toliko protivnika brzo bi bili poraženi i bio bi ostavljen jedva jedan čovjek, no, kad god pomisli na popunjavanje i skupljanje vojske pomisli će i prisjetiti se Egipćanina. Kad je Kambiz pustošio zemlju i pljačkao hramove, stao se Egipćanin na zidine Tebe i pružio u znak protesta grumen zemlje i čašu vode iz Nila, dajući znak da sve dok Kambiz ne može prenijeti sam Egipat i rijeku Nil i odnijeti ga kao plijen, još nije ugrabio bogatstvo Egipćana, nego dok je to na mjestu, ubrzo će Egipćani imati još toliko i egipatskog bogatstva nikad neće uzmanjkati. Isto to moguće je pomisliti i reći o vašoj vojsci: dokle god nitko ne može podignuti samu zemlju iz temelja i ostaviti je praznu, i dokle god je nužno da naseljeni svijet ostane na svome mjestu, ne da nije moguće da vam uzmanjka vojne sile, nego vam ona dolazi iz svake zemlje onoliko koliko želite.

Nadalje, u pogledu vojne taktike pokazali ste svim ljudima da su djeca. Jer niste naložili vojnicima i zapovjednicima da vježbaju samo za pobjedu nad neprijateljem, nego prvo za pobjedu nad samima sobom. Stoga oni svaki dan žive u bojnom redu i nitko nikada ne napušta dodijeljeno mu mjesto, nego kao u nekom vječnom koru svatko zna svoj položaj i čuva ga, te zbog toga podređeni ne zavidi nadređenomu, nego sam ispravno vlada onima kojima je on nadređeni. Uistinu mi smeta ono što su drugi prije rekli za Lakedemonjane: da se osim nekolicine njihova vojska sastoji od zapovjednikâ nad zapovjednicima;²² jer priličilo je da se to sačuva za vas i da se to prvo vama kaže, no taj netko je to rekao prije nego što je trebalo. Ipak, lakedemonska vojska se vjerojatno sastojala od toliko malo njih da nije nimalo nevjerojatno da su svi zapovjednici; no kad se u tolikom broju popisa i naroda, koje ne bi bilo lako ni imenovati, počne od jednoga koji pregledava sve i koji nadgleda sve – narode, gradove, tabore, same zapovjednike – i završi s jednim koji zapovijeda nad četiri ili dva čovjeka – izostavili smo sve u sredini – i kao što vrtnja pređe uvijek ide od većeg k manjem broju niti, tako su i vojnici uvijek postavljeni jedan za drugim sve do kraja; kako onda ovo uređenje nije iznad svakog ljudskog? Dođe mi da spomenem Homerov stih,²³ malo izmijenivši kraj: *Takvo je Zeusovo carstvo iznutra*. Jer kad god jedan čovjek zapovijeda tolikim brojem ljudi, a oni koji su mu sluge i poslanici su mnogo inferiorniji od njega, no mnogo superiorniji od onih kojima su nadređeni, kad god oni sve postignu u tišini bez buke i nemira, kad god je zavist daleko, kad god je sve svugdje puno pravde i poštenja, kad god nikome ne izmakne plod vrline, kako onda ovaj stih nije odgovarajući?

²¹ Vjerojatno iskrivljeni citat: Hom. *Il.* IX, 379.

²² Thuc. V, 66.4.

²³ Hom. *Od.* IV, 74, zadnja riječ ἀλλή (dvor) je zamijenjena s ἀρχή (carstvo).

δοκεῖ δ' ἔμοιγε οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ πόλει πολιτείαν παραπλησίως τισὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καταστήσασθαι. πρότερον μὲν γὰρ ἐδόκουν τρεῖς εἶναι κατ' ἀνθρώπους πολιτεῖαι, δύο μὲν ἐν δυοῖν ὀνόμασιν, ἑκατέρα παρὰ τοὺς τῶν ἐχόντων τρόπους θεωρουμένη, τυραννὶς καὶ ὀλιγαρχία, βασιλεία καὶ ἀριστοκρατία, τρίτον δὲ ὄνομα δημοκρατία, εὖ τε καὶ χεῖρον ἀγομένη. διειλήφεσαν οὖν αἱ πόλεις ὡς ἐκάστοις αἵρεσις ἢ τύχη νικήσει· τὸ δ' ὑμέτερον οὐδὲν ὁμοίως ἔχει, ἀλλ' οἴονεὶ κρᾶσις ἀπασῶν τῶν πολιτειῶν, ἄνευ γε τῆς ἐφ' ἐκάστη χείρονος· οὕτω καὶ τοιοῦτον εἶδος πολιτείας νενίκηκεν. ὥστε ὅταν μὲν εἰς τὴν τοῦ δήμου τις ἰσχύς βλέψη, καὶ ὡς ἀπάντων ὧν ἂν βουλευθῆ τε καὶ αἴτησις ῥαδίως τυγχάνει, δημοκρατίαν νομιεῖ καὶ οὐδὲν ἐνδεῖν πλὴν ὧν ἐξαμαρτάνει δῆμος· ὅταν δὲ εἰς τὴν γερουσίαν ἴδῃ τὴν βουλευομένην τε καὶ τὰς ἀρχὰς ἔχουσαν, ἀριστοκρατίαν οὐκ εἶναι ταύτης ἀκριβεστέραν νομιεῖ· εἰς δὲ τὸν πάντων τούτων ἔφορον τε καὶ πρῦταν βλέψας, παρ' οὗ τῷ τε δήμῳ τὸ τυγχάνειν ὧν βούλεται καὶ τοῖς ὀλίγοις τὸ ἄρχειν καὶ δύνασθαι, τοῦτον ἐκείνον ὄρᾳ, τὸν τὴν τελεωτάτην ἔχοντα μοναρχίαν, τυράννου τε κακῶν ἄμοιρον καὶ βασιλέως σεμνότητος μείζονα. καὶ ταῦτ' οὐδὲν ἀπεικὸς οὕτω διελέσθαι καὶ κατιδεῖν μόνους ὑμᾶς καὶ περὶ τῶν ἔξω καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτῇ τῇ πόλει· μόνου γὰρ ἔστε ὑμεῖς ἄρχοντες ὡς εἰπεῖν κατὰ φύσιν. οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι οἱ πρὸ ὑμῶν δυναστεύσαντες δεσπότες καὶ δούλοι ἀλλήλων ἐν τῷ μέρει γιγνόμενοι καὶ νόθοι τῆς ἀρχῆς ὄντες οὕτω διεξήλθον, ὥσπερ ἐν σφαίρα τὴν τάξιν μεταλαμβάνοντες· καὶ ἐδούλευσαν Μακεδόνες Πέρσαις, Πέρσαις Μήδοις, Μήδοι Σύροις, ὑμᾶς δὲ ἐκ τοσοῦτου πάντες ἴσασι, ἐξ ὅτου περ ἴσασι, ἄρχοντας· ἅτ' οὖν ἐξ ἀρχῆς ὄντες ἐλεύθεροι καὶ οἷον ἐπὶ τὸ ἄρχειν εὐθύς γενόμενοι, πάντα τὰ πρὸς τοῦτο φέροντα καλῶς ἐξηρτύσασθε, καὶ πολιτείαν γε εὔρετε ἢν οὐπω πρόσθεν οὐδεὶς καὶ θεσμοὺς καὶ τάξεις ἀφύκτους ἅπασιν ἐπεστήσατε.

ὁ δὲ ἐκ πολλοῦ μὲν ὑπεισὶ με καὶ πολλακίς ὥχληκε πρὸς αὐτοῖς τοῖς χεῖλεσι γιγνόμενον, παρενήνεκται δὲ ὑπὸ τοῦ λόγου δεῦρο αἰεὶ, τοῦτο νῦν εἰπὼν οὐκ ἂν ἴσως ἄπο καιροῦ πέσοιμι. ὅσον γὰρ μεγέθει τῆς ἀπάσης ἀρχῆς, τοσοῦτον ἐγκρατεία καὶ πολιτείας ἐπινοίᾳ πάντας ὑπερβάλλεσθε, ὡς ἔστιν ἐν τοῖς εἰρημένους. νῦν δὲ μοι δοκεῖ κάκεινό τις εἰπὼν οὐκ ἂν ἀμαρτεῖν, ὅτι οἱ μὲν ἄνω πάντες καὶ οἱ ἐπὶ πλείστον γῆς ἄρξαντες ὥσπερ σωματῶν γυμνῶν αὐτῶν τῶν ἐθνῶν ἤρξαν. πότε γὰρ πόλεις τοσαῦται κατ' ἠπειρον καὶ κατὰ θάλατταν, ἢ πότε οὕτω διὰ πάντων ἐκοσμήθησαν; ἢ τίς πω οὕτω τῶν τότε διεξήλασεν, ἐπαριθμῶν ταῖς ἡμέραις τὰς πόλεις, ἔστι δ' ὅτε τῆς αὐτῆς διὰ δυοῖν καὶ τριῶν ἐξελαύνων ὥσπερ στενωπῶν ὥστ' οὐ μόνον τῷ κεφαλαίῳ τῆς ἀρχῆς ἠττῶνται τοσοῦτον οἱ πρότεροι, ἀλλὰ καὶ ὧν τῶν αὐτῶν ἤρξαν ὑμῖν, οὐκ ἴσων ἐκάστων οὐδὲ ὁμοίων ἤρξαν, ἀλλ' ἔνεστι τῷ τότε ἔθνη πόλιν ἀντιστήσαι τὴν ἐν αὐτῷ νῦν. καὶ δὴ καὶ φαίη τις ἂν ἐκείνους μὲν οἷον ἐρημίας καὶ φρουρίων βασιλεῖς γεγονέναι, ὑμᾶς δὲ πόλεων ἄρχοντας μόνους. νῦν ἅπασαι μὲν αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις ἐφ' ὑμῶν ἀνέχουσι καὶ τὰ ἐν αὐταῖς ἀναθήματα καὶ τέχνη καὶ κόσμοι πάντες ὑμῖν ἔχουσι φιλοτιμίαν, ὥσπερ ἐν προαστείῳ κόσμος· ἐκπεπληρῶνται δὲ ἀκταί τε παράλιοι καὶ μεσόγειοι πόλεσι, ταῖς μὲν οἰκισθείσαις, ταῖς δὲ αὐξηθείσαις ἐφ' ὑμῶν τε καὶ ὑφ' ὑμῶν.

Čini mi se da je i u samome gradu uspostavljeno uređenje kojemu ništa nije slično kod drugih ljudi. Prije se činilo da su među ljudima bile tri vrste uređenja: dva s dva imena, prema tome kakvo je svako uređenje bilo s obzirom na karakter vladara – tiranija i oligarhija, odnosno kraljevstvo i aristokracija – a trećem je ime demokracija, bilo da je vođena dobro ili loše. Gradovi su primili određeno uređenje kako je bio čiji izbor ili kako je prevagnula sudbina; no vaš način vladanja tome nikako nije sličan, nego kao da je mješavina svih uređenja bez lošije strane svakoga; i tako se ovakav vid uređenja pokazao najboljim. Stoga kad god netko pogleda snagu naroda, kako lako postižu sve ono što žele i zahtijevaju, mislit će da je to demokracija i ništa joj ne nedostaje osim onoga što narod skrivi; no kad god razmisli o vijećanju senata i obnašanju vlasti, smatrat će da nema bolje aristokracije od ove; a kad promotri nadzornika i vladara svega,²⁴ koji omogućava narodu da dobije ono što želi, a malobrojnima da vrše službe i imaju moć, njega vidi kao onoga koji ima najsavršeniju monarhiju, bez zločestoće svojstvene tiraninu te s većim dostojanstvom od kralja. I nije nimalo nerazumno da ste jedino vi tako razlučili i sagledali stvari u pogledu vanjske i gradske politike; jer, moglo bi se reći, vi ste jedini vladari po prirodi. Drugi, koji su prije vas imali vlast, naizmjenice su postajali jedni drugima vladari i robovi te su dolazili na vlast jedan za drugim kao nezakoniti vladari, mijenjajući položaj kao u igri loptom: Makedonci su bili robovi Perzijancima, Perzijanci Međanima, Međani Asircima. No vas otkad znaju, svi vas znaju kao vladare. Jer ste od početka slobodni te ste takoreći rođeni da odmah vladate, lijepo ste pripremili sve što tomu pridonosi i otkrili ste uređenje koje još nitko prije nije te ste uspostavili zakon i red kojima nitko ne može izbjeći.

Možda neću zakasniti ako sada kažem ono što mi je odavno palo na pamet i često me činilo nemirnim bivajući mi na usnama, no dosad je uvijek bilo micano u stranu tijekom govora. Rečeno je koliko sve nadilazite kako veličinom cijeloga carstva tako i u kontroli te koncepciji vlasti. Sada mi se čini da netko ne bi pogriješio ako bi rekao da svi ljudi prije, čak i oni koji su vladali vrlo velikim područjima, kao da su vladali tek golim tijelima svojih naroda. Jer kada je bilo toliko gradova i na kopnu i na moru ili kad su bili tako u potpunosti ukrašeni? Ili je li itko ikada od onih koji su nekoć živjeli toliko proputovao, brojeći gradove po danima, a nekada čak prolazeći i kroz dva, tri grada u istom danu, kao kroz ulice? Stoga su prijašnji ljudi bili utoliko inferiorniji, ne samo u najbitnijim karakteristikama carstva, nego i u tome što u istim zemljama u kojima su vladali, a u kojima i vi vladate, nisu vladali svima niti jednako niti slično, nego se svakom plemenu koje je onda postojalo može suprotstaviti grad koji je danas na istom području. I netko bi mogao reći da su oni bili kraljevi pustoši i straža, a da ste vi jedini vladari gradova. Sada svi grčki gradovi cvjetaju pod vama te vam zavjetni darovi, umjetnine i svi uresi u njima donose čast, kao ukras u predgrađu; obale, priobalje i unutrašnjost puni su gradova, jedni su osnovani, a drugi uvećani od vas ili pod vama.

²⁴ Odnosi se na cara.

Ἰωνία δὲ ἡ περιμάχητος ἐλευθερωθεῖσα φρουρῶν καὶ σατραπῶν πρόκειται πᾶσι κάλλους ἡγεμῶν, ὅσον πρόσθεν ἐδόκει τῶν ἄλλων ὑπεραίρειν γενῶν χάριτι καὶ κόσμῳ, τοσοῦτον νῦν ἐπιδεδωκυῖα αὐτῇ παρ' αὐτήν. ἡ δὲ σεμνὴ καὶ μεγάλῃ κατ' Αἴγυπτον Ἀλεξάνδρου πόλις ἐγκαλλώπισμα τῆς ὑμετέρας γέγονεν ἡγεμονίας, ὥσπερ γυναικὸς πλουσίας ὄρμος ἢ ψέλιον ἐν πολλοῖς τοῖς ἄλλοις κτήμασι. διατελεῖτε δὲ τῶν μὲν Ἑλλήνων ὥσπερ τροφῶν ἐπιμελόμενοι, χεῖρά τε ὑπερέχοντες καὶ οἶον κειμένους ἀνιστάντες, τοὺς μὲν ἀρίστους καὶ πάλαι ἡγεμόνας ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους ἀφεικότες αὐτῶν, τῶν δ' ἄλλων μετρίως καὶ κατὰ πολλὴν φειδῶ τε καὶ πρόνοιαν ἐξηγούμενοι, τοὺς δὲ βαρβάρους πρὸς τὴν ἐκάστοις αὐτῶν οὖσαν φύσιν παιδεύοντες πραότερόν τε καὶ σφοδρότερον, ὥσπερ εἰκὸς ἵππων ἐπιστατῶν μὴ εἶναι χεῖρους, ἀνδρῶν ὄντας ἄρχοντας, ἀλλ' ἐζητακέναι τὰς φύσεις, καὶ πρὸς ταύτας ἄγειν. καὶ γὰρ ὥσπερ πανηγυρίζουσα πᾶσα ἡ οἰκουμένη τὸ μὲν παλαιὸν φόρημα τὸν σίδηρον κατέθετο, εἰς δὲ κόσμον καὶ πάσας εὐφροσύνας τέτραπται σὺν ἐξουσίᾳ. καὶ αἱ μὲν ἄλλαι πᾶσαι φιλονεικίαι τὰς πράξεις ἐπιλελοίπασιν, μία δὲ αὕτη κατέχει πάσας ἔρις, ὅπως ὅτι καλλίστη καὶ ἡδίστη αὐτῇ ἐκάστη φανεῖται. πάντα δὲ μεστὰ γυμνασίων, κρηνῶν, προπυλαίων, νεῶν, δημιουργιῶν, διδασκάλων, ἐπιστημόνων τε ἕξεστιν εἰπεῖν οἶον πεπονηκυῖαν ἐξ ἀρχῆς ἀνακεκομίσθαι τὴν οἰκουμένην. δωρεαὶ δ' οὐποτε λείπουσιν εἰς ταύτας παρ' ὑμῶν ἰοῦσαι, οὐδ' ἔστιν εὐρεῖν τοὺς μειζόνων τετυχηκότας διὰ τὴν ὁμοίαν εἰς ἅπαντας ὑμῶν φιλανθρωπίαν. πόλεις τε οὖν δὴ που λάμπουσιν αἴγλη καὶ χάριτι καὶ ἡ γῆ πᾶσα οἶον παράδεισος ἐγκεκόσμηται. καπνοὶ δ' ἐκ πεδίων καὶ φρυκτοὶ φίλιοι καὶ πολέμιοι, οἶον πνεύματος ἐκκρισίαντος, φροῦδοι γῆς ἐπέκεινα καὶ θαλάττης· ἀντεισῆκται δὲ θέας πᾶσα χάρις καὶ ἀγώνων ἄπειρος ἀριθμὸς. ὥστε ὅλον πῦρ ἱερὸν καὶ ἄσβεστον οὐ διαλείπει τὸ πανηγυρίζειν, ἀλλὰ περιεῖσιν ἄλλοτε εἰς ἄλλους, αἰεὶ δὲ ἔστι που, πάντες γὰρ ἀξίως τούτου πεπράγασιν. ὥστε μόνους ἄξιον εἶναι κατοικτεῖραι τοὺς ἕξω τῆς ὑμετέρας, εἴ τινές που εἰσὶν ἄρα, ἡγεμονίας, οἶων ἀγαθῶν στέρονται. καὶ μὴν τό γε ὑπὸ πάντων λεγόμενον, ὅτι γῆ πάντων μήτηρ καὶ πατρὶς κοινὴ πάντων, ἄριστα ὑμεῖς ἀπεδείξατε. νῦν γοῦν ἕξεστι καὶ Ἑλληνι καὶ βαρβάρῳ καὶ τὰ αὐτοῦ κομίζοντι καὶ χωρὶς τῶν αὐτοῦ βαδίζειν ὅποι βούλεται ῥαδίως, ἀτεχνῶς ὡς ἐκ πατρίδος εἰς πατρίδα ἰόντι· καὶ οὔτε Πύλαι Κιλικίοι φόβον παρέχουσιν οὔτε στεναὶ καὶ ψαμμῶδεις δι' Ἀράβων ἐπ' Αἴγυπτον ἀροδοὶ, οὐκ ὄρη δύσβατα, οὐ ποταμῶν ἄπειρα μεγέθη, οὐ γένη βαρβάρων ἄμικτα, ἀλλ' εἰς ἀσφάλειαν ἐξαρκεῖ Ῥωμαῖον εἶναι, μᾶλλον δὲ ἓνα τῶν ὑφ' ὑμῖν. καὶ τὸ Ὀμήρῳ λεχθὲν 'γαῖα δ' ἔτι ξυνὴ πάντων' ὑμεῖς ἔργῳ ἐποιήσατε, καταμετρήσαντες μὲν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ζεύξαντες δὲ παντοδαπαῖς γεφύραις ποταμοὺς, καὶ [p. 366] ὄρη κόψαντες ἱππήλατον γῆν εἶναι, σταθμοῖς τε τὰ ἔρημα ἀναπλήσαντες, καὶ διαίτη καὶ τάξει πάντα ἡμερώσαντες. ὥστ' ἔγωγε τὸν νομιζόμενον πρὸ Τριπτολέμου βίον τοῦτον εἶναι τὸν πρὸ ὑμῶν ἐπινοῶ, σκληρόν τινα καὶ ἄγροικον καὶ ὀρείου διαίτης ὀλίγον ἀποκεχωρηκότα, ἀλλ' ἄρξαι μὲν τοῦ ἡμέρου τε καὶ τοῦ νῦν τὴν Ἀθηναίων πόλιν, βεβαιωθῆναι δὲ καὶ τοῦτον ὑφ' ὑμῶν δευτέρων, φασὶν, ἀμεινόνων.

Jonija, za koju se mnogo borilo, oslobođena posada i satrapa, postavljena je svima kao uzor ljepote, te koliko se prije činilo da nadmašuje ostale narode u dražesti i ljepoti, toliko je ona sada samu sebe nadmašila. A znameniti i veliki Aleksandrov grad u Egiptu postao je ures vašega carstva, poput ogrlice ili narukvice bogate žene među ostalom mnogobrojnom imovinom. Stalno se brinete o Grcima kao da su vam poočimi, štiteći ih i takoreći ih dižući kada su oboreni, dajući slobodu i autonomnost najboljima od njih, onima koji su nekoć bili vođe, a druge vodeći s mjerom, uz veliki obzir i pažnju, a barbare obrazujete blaže ili oštrije, obzirom kakva je kome od njih ćud, kao što vam i priliči da niste lošiji od dresera konja, budući da ste vladari ljudi te ste pomno istražili njihovu ćud i prema tome ih vodite. I cijeli naseljeni svijet je, kao da pohodi javnu svetkovinu, odložio staro odijelo, nošenje oružja te se uz dopuštenje okrenuo uresima i svim radostima. Također, ostavljena su sva druga nadmetanja, samo ovo jedno drži sve: kako će se svaki grad činiti što ljepšim i dražesnijim. Sve je puno vježbališta, fontana, prolaza, hramova, obrta i škola te se, posluživši se medicinskom terminologijom, može reći da se naseljeni svijet koji je od početka bio bolestan oporavio. Nikada ne prestaju dolaziti darovi od vas u ove gradove niti se može otkriti tko je više dobio jer je vaše dobročinstvo jednako prema svima. Gradovi doista blistaju sjajem i ljepotom i cijela zemlja je ukrašena kao vrt. A dimove s polja i signalne vatre, prijateljske i neprijateljske, kao da je vjetar otpuhnuo te su otišle iznad zemlje i mora; umjesto toga uvedeni su svakakvi krasni spektakli i neizmjeran broj igara. Poput svete i neugasive vatre, slavljenje svetkovina nikada ne prestaje, nego se periodično seli od jednih do drugih, ali uvijek je negdje, jer su svi ljudi to zaslužili svojim ponašanjem. Stoga treba žaliti samo one izvan vašega carstva, ako ih uopće ima, jer su lišeni takvih dobara. Zaista, vi ste najbolje potvrdili ono što svi govore, da je zemlja majka svih i zajednička domovina svih. Sada je dakako moguće i Grku i barbaru, sa svojom imovinom ili bez nje, da lako putuje kamo god želi, baš kao da ide iz domovine u domovinu; on se ne boji niti Kilikijskih vrata²⁵ niti uskih i pjeskovitih prolaza kroz Arabiju na putu do Egipta niti neprohodnih planina niti ogromne veličine rijeka niti negostoljubivih barbarskih plemena, nego je za njegovu sigurnost dovoljno da je Rimljanin ili radije jedan od onih pod vama. Također, ono što je Homer²⁶ rekao, da je „zemlja je zajednička svima”, vi ste pokazali djelom, izmjerivši svu naseljenu zemlju, povezavši obale rijeka svakojakim mostovima, načinivši puteve kroz planine, popunivši pusta mjesta postajama te civiliziravši sve vašim načinom života i redom. Stoga ja mislim da je život prije vas bio poput onoga za koji se smatra da je bio prije Triptolema,²⁷ težak i seoski te tek malo drugačiji od života na planini; premda je Atena započela današnji, civilizirani način života, to je kasnije učvršćeno od vas, kako kažu, boljih.

²⁵ Prolaz kroz Taursko gorje koji je povezivao Anatolijsku visoravan s dolinom Kilikije i Sirijom, današnji Gülek Boğazi.

²⁶ Hom., *Il.* XV, 193.

οὐδέ γε δεῖ νῦν περιήγησιν γῆς γράφειν, οὐδ' οἷς ἕκαστοι χρῶνται νόμοις ἀπαριθμεῖν, ἀλλ' ὑμεῖς ἅπασι περιηγηταὶ κοινοὶ γεγονάτε, ἀναπετάσαντες ἀπάσας τῆς οἰκουμένης τὰς πύλας καὶ παρασχόντες ἐξουσίαν αὐτόπτας πάντων τοὺς θέλοντας γίνεσθαι, νόμους τε κοινούς ἅπασι τάξαντες καὶ τὰ πρόσθεν λόγου μὲν διηγῆσαι τέρποντα, λογισμῶ δ' εἰ λαμβάνοι τις, ἀφόρητα παύσαντες, γάμους τε κοινούς ποιήσαντες καὶ συντάξαντες ὥσπερ ἓνα οἶκον ἅπασαν τὴν οἰκουμένην. ἀτεχνῶς δὲ, ὥσπερ οἱ ποιηταὶ λέγουσι, πρὸ τῆς Διὸς ἀρχῆς ἅπαντα στάσεως καὶ θορύβου καὶ ἀταξίας εἶναι μεστὰ, ἐλθόντος δὲ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν Διὸς πάντα δὴ καταστῆναι, καὶ τοὺς Τιτᾶνας εἰς τοὺς κατωτάτω μυχοὺς τῆς γῆς ἀπελθεῖν, συνωσθέντας ὑπ' αὐτοῦ τε καὶ τῶν σὺν αὐτῷ θεῶν, οὕτως ἄν τις καὶ περὶ τῶν πρὸ ὑμῶν τε καὶ ἐφ' ὑμῶν πραγμάτων λογιζόμενος ὑπολάβοι, ὡς πρὸ μὲν τῆς ὑμετέρας ἀρχῆς ἄνω καὶ κάτω συνετετάρακτο καὶ εἰκῆ ἐφέρετο, ἐπιστάντων δὲ ὑμῶν ταραχαὶ καὶ στάσεις ἔληξαν, τάξις δὲ πάντων καὶ φῶς λαμπρὸν εἰσήλθε βίου καὶ πολιτείας, νόμοι τε ἐξεφάνησαν καὶ θεῶν βωμοὶ πίστιν ἔλαβον. πρότερον γὰρ ὥσπερ τοὺς γονέας ἐκτέμνοντες καὶ τὴν γῆν ἔτεμον, παῖδάς τε οὐ κατέκτεινον, ἀλλ' ἀπώλλυσαν τοὺς ἀλλήλων τε καὶ τοὺς ἑαυτῶν ἐν ταῖς στάσεσι καὶ πρὸς ἱεροῖς. νῦν δὲ κοινὴ καὶ σαφὴς πᾶσι πάντων ἄδεια δέδοται αὐτῇ τε τῇ γῇ καὶ τοῖς ἐν αὐτῇ κατοικοῦσι, καὶ τοῦ μὲν κακῶς πάσχειν ἅπαντα ἀφεῖσθαι, τοῦ δὲ καλῶς ἄγεσθαι πολλὰς τὰς ἀφορμὰς εἰληφέναι μοι δοκοῦσι, καὶ οἱ θεοὶ καθορῶντες συγκατορθοῦν ὑμῖν εὐμενῶς τὴν ἀρχὴν καὶ διδόναι βέβαιον τὴν κτῆσιν αὐτῆς, Ζεὺς μὲν, ὅτι αὐτῷ τῆς οἰκουμένης καλοῦ, φασίν, ἔργου καλῶς ἐπιμέλεσθε, Ἥρα δὲ γάμων νόμῳ γιγνομένων τιμωμένη, Ἀθηνᾶ δὲ καὶ Ἥφαιστος τεχνῶν τιμωμένων, Διόνυσος δὲ καὶ Δημήτηρ, ὅτι αὐτοῖς οἱ καρποὶ οὐχ ὑβρίζονται, Ποσειδῶν δὲ ναυμαχιῶν μὲν καθαρευούσης τῆς θαλάττης αὐτῷ, τὰς δ' ὀλκάδας ἀντὶ τῶν τριήρων μετεληφύιας· ὁ γε μὴν Ἀπόλλωνος καὶ Ἀρτέμιδος καὶ Μουσῶν χορὸς οὐποτε διαλείπει τοὺς ὑπηρέτας ἐν τοῖς θεάτροις καθορῶν· Ἑρμῆς δὲ ἀγώνων οὐκ ἄμοιρος οὐδὲ πρεσβειῶν· Ἀφροδίτη δὲ σπόρων καὶ χαρίτων πότε μᾶλλον καιρὸς ὑπῆρξεν; ἢ πότε πλείονα μοῖραν ἔσχον αἱ πόλεις; αἱ δ' Ἀσκληπιοῦ χάριτες καὶ τῶν κατ' Αἴγυπτον θεῶν νῦν πλείστον εἰς ἀνθρώπους ἐπιδεδώκασιν. οὐ μὴν οὐδ' Ἄρης γε ὑμῖν ἠτίμασται, οὐδὲ δέος μὴ συνταράξῃ τὰ πάντα, ὥσπερ ἐν Λαπιθῶν δειπνῷ παροφθεις, ἀλλ' ἐπὶ ταῖς ὄχθαις ἔξω τῶν ποταμῶν χορεύει τὴν ἄπαιστον χορείαν, αἵματος καθαρὰ σώζων τὰ ὄπλα.

Sada doista nema potrebe niti za pisanjem opisa svijeta niti za nabranjanjem zakona svih naroda, umjesto toga vi ste postali zajednički putopisci svim ljudima, otvorivši sva vrata naseljenog svijeta, davši svima koji žele mogućnost da budu očevici svega, određivši zajedničke zakone svima, prestavši s onime što je nekoć bilo zabavno za pripovijedanje, no nepodnošljivo ako bi netko to uzeo u obzir, učinivši brakove moguće svima te organiziravši cijeli naseljeni svijet kao jedno domaćinstvo. Uistinu, kao što kažu pjesnici, prije Zeusove vladavine sve je bilo puno nesloge, buke i nereda, no kad je Zeus došao na vlast sve je uređeno te su Titani otjerani u najdublje kutke zemlje, prisiljeni od njega i bogova koji su mu pomogli. Isto tako bi netko pretpostavio, misleći o stanju prije vas i o onom pod vama, da je prije vaše vlasti sve bilo u zbruci, zbrda-zdola i bez plana, no da su, kad ste vi došli, neredi i nesloge prestali, a nastupio je sveukupni red i blistava svjetlost u životu i politici te su se pojavili zakoni, a hramovi bogova su dobili vjeru. Naime, prije su ljudi opustošili zemlju, kao da kastriraju očeve, i nisu jeli svoju djecu,²⁸ nego su ubijali tuđu i svoju u sukobima, pa čak i u hramovima.²⁹ No sada je zajednička i svima jasna sloboda od svakog straha dana samoj zemlji i onima koji žive u njoj i čini mi se da su ljudi pronašli mnogo načina kako da se u potpunosti riješe trpljenja zla te kako da se nad njima dobro vlada. Čini se i da vam bogovi, gledajući odozgora, blagonaklono pomažu u jačanju carstva i da potvrđuju vašu vlast nad njim: Zeus, jer se dobro brinete o naseljenom svijetu, njegovom lijepom djelu, kako kažu;³⁰ Hera, jer je čašćena zakonski sklopljenim brakovima; Atena i Hefest, jer se štuju umijeća; Dioniz i Demetra, jer se ne postupa loše s njihovim plodovima; Posejdon, jer mu je more čisto od bitaka te je primilo u zamjenu trgovačke brodove umjesto ratnih trirema. Kor Apolona, Artemide i Muza zbilja nikada ne prestaje motriti svoje sluge u kazalištima; Hermo nije bez udjela u natjecanjima i poslanstvima, a Afrodita u usjevima i dražima. Kada su bila bolja vremena? Kada su gradovi imali veći udio u dobrima? Dobročinstva Asklepija i egipatskih bogova sada su najviše davana ljudima. Niti Ares nije bez štovanja kod vas niti postoji strah da bi sve bacio u nered kao kad je bio zanemaren na gozbi Lapita, nego na udaljenim obalama rijeka pleše neprestani ples, čuvajući oružje čisto od krvi.

²⁷ Triptolem je lik iz grčke mitologije, sin eleuzinskog kralja Keleja, Demetrin štićenik. Ona mu je dala žito koje je sijao i znanje iz poljodjelstva koje je potom prenosio na druge; također ga se povezuje s Eleusinskim misterijama i slavi kao izumitelja kotača. Spominje se u homerskoj *Himni Demetri*, a Sofoklo je napisao izgubljeno djelo *Triptolem*.

²⁸ Aluzija na Krona.

²⁹ Aluzija na priču o Kilonu. Kilon je bio atenski plemić u 7. st. pr. Kr. koji je pokušao izvršiti državni udar. No, budući da državni udar nije uspio, on i njegovi pristaše morali su se skloniti u Atenin hram na Akropoli. Kilon je uspio pobjeći, no njegovi drugovi nisu. Arhonti su im obećali da će im poštediti život, no ipak su ih ubili.

³⁰ Cf. Dio Chrys. *Or.* 48.14.

ὁ γε μὴν πάντ' ἐφορῶν Ἥλιος οὐδὲν εἶδεν ἐφ' ὑμῶν βίαιον οὐδ' ἄδικον οὐδ' οἷα πολλὰ ἐν τοῖς πρόσθεν χρόνοις ὥστ' εἰκότως ἤδιστα ἐφορᾷ τὴν ὑμετέραν ἀρχὴν. δοκεῖ δέ μοι καὶ Ἡσίοδος, εἰ ὁμοίως Ὀμήρῳ τέλειος ἦν τὰ ποιητικὰ καὶ μαντικὸς, ὥσπερ ἐκεῖνος οὐκ ἠγνόησε τὴν ὑμετέραν ἀρχὴν ἐσομένην, ἀλλὰ προεῖδε καὶ ἀνεφθέγγατο ἐν τοῖς ἔπεσιν, οὕτως καὶ αὐτὸς οὐκ ἂν ὥσπερ νῦν ἀπὸ χρυσοῦ γένους ἀρξάμενος γενεαλογεῖν, ἦ, ἠνίκα ταύτην ἀρχὴν ἐνεστήσατο, περὶ γε τοῦ τελευταίου καὶ σιδηροῦ γένους διαλεγόμενος τοῦτον ἂν αὐτοῦ φάναι γενέσθαι τὸν ὄλεθρον, εὗτ' ἂν γεινόμενοι πολιοκρόταφοι τελέθωσιν, ἀλλ' ἠνίκα ἂν ἡ ὑμετέρα προστασία τε καὶ ἀρχὴ καταστή, τότε ἂν φάναι φθαρῆναι τὸ σιδηροῦν φύλον ἐν τῇ γῆ, καὶ Δίκη δὲ καὶ Αἰδοῖ τότε ἂν ἀποδοθῆναι κάθοδον εἰς ἀνθρώπους, καὶ οἰκτεῖραι τοὺς πρὸ ὑμῶν γενομένους.

αἰεὶ μὲν οὖν τὰ γε δὴ παρ' ὑμῖν τίμια εἰσαχθέντα ὡς ἀληθῶς ὑφ' ὑμῶν καὶ ἐξῆς αἰεὶ μᾶλλον βεβαιούμενα, ὁ γε μὴν νῦν ἄρχων μέγας οἶον ἀγωνιστῆς καθαρὸς τοσοῦτον ὑπεραίρει τοῖς παρ' αὐτοῦ τὸν πατέρα ὅσον, οὐδ' εἰπεῖν ῥάδιον, ἐτέρους αὐτὸς ὑπεραίρει. καὶ δὴ φαίη τις ἂν δικαιοσύνην καὶ νόμιμον εἶναι τοῦτο ὡς ἀληθῶς ὅ τι κρίνειεν οὗτος. τί δ' οὐ καὶ τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων εἴη σαφῶς, ὅτι τοὺς τῆς ἀρχῆς κοινωνοὺς ὡς οἰκείους ἔχει παῖδας ὁμοίους ἑαυτῷ πλείους ἢ τῶν πρὸ αὐτοῦ τις;

ἀλλὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἀγώνισμα παντὸς μεῖζον, παρισῶσαι τῷ τῆς ἀρχῆς μεγέθει τὸν λόγον, καὶ σχεδὸν τοῦ ἴσου χρόνου δεόμενον ὅσοσπερ ὁ τῆς ἀρχῆς· εἴη δ' ἂν οὗτος ὁ πᾶς αἰὼν. κράτιστον οὖν, ὥσπερ οἱ τῶν διθυράμβων τε καὶ παιάνων ποιηταί, εὐχὴν τινα προσθέντα οὕτω κατακλείσαι τὸν λόγον. καὶ δὴ κεκλήσθων θεοὶ πάντες καὶ θεῶν παῖδες καὶ διδόντων τὴν ἀρχὴν τήνδε καὶ πόλιν τήνδε θάλλειν δι' αἰῶνος καὶ μὴ παύσασθαι πρὶν ἂν μύδροι τε ὑπὲρ θαλάττης πέσοιεν καὶ δένδρα ἦρι θάλλοντα παύσῃται· ἄρχοντά τε τὸν μέγαν καὶ παῖδας τούτου σῶς τε εἶναι καὶ πρυτανεῦειν πᾶσι τὰγαθά. ἐκτετέλεσταί μοι τὸ τόλμημα· εἴτε δὲ χεῖρον εἴτε βέλτιον ἔξεστιν ἤδη φέρειν τὴν ψῆφον.

Uistinu Helije, koji sve promatra, kod vas nije vidio ništa nasilno niti nepravedno niti ono čega je bilo mnogo u prijašnjim vremenima, tako da s pravom vrlo rado promatra vaše carstvo. Da je Hesiod bio jednako savršen kao Homer u pjesništvu i proroštvu, kao Homer koji ne da nije bio nesvjestan da će vaše carstvo postojati, nego ga je predvidio i prorekao u stihu,³¹ čini mi se da onda on ne bi tako, kao što je, načinio genealogiju počevši sa zlatnim rodnom ili, pošto je načinio taj početak, raspravljajući o posljednjem željeznom rodu ne bi rekao da će se dogoditi njegova propast: „kad se rode sa sijedim sljepoočnicama”,³² nego bi rekao da će željezni rod propasti na zemlji onda kada nastupi vaše vodstvo i carstvo te bi onda Pravdi i Sramu dopustio povratak među ljude i žalio bi one rođene prije vas.

Dakle, ono što je uvedeno od vas, kod vas je zaista uvijek štovano te uvijek još više potvrđivano. Sadašnji vladar³³ uistinu, kao sjajni natjecatelj, nadilazi svoje pretke onoliko – nije lako za reći – koliko on sam nadilazi ostale. Netko bi zbilja mogao reći da je što god bi on odlučio uistinu pravda i zakon. No nije li jasno da je ono po čemu nadilazi druge to da ima više nego itko prije njega pomoćnika u vlasti koje smatra sinovima i sebi ravnima?

Ipak, početni cilj, učiniti govor jednakim veličini carstva, iznad je svačijih mogućnosti te je potrebno gotovo onoliko vremena koliko je dosuđeno carstvu, a to bi bila čitava vječnost. Stoga je najbolje, poput pjesnika ditiramba i peana, dodati neku molitvu i tako završiti govor. Neka budu zazvani svi bogovi i djeca bogova te neka daju da ovo carstvo i ovaj grad vjekovima cvatu i neka ne prestanu cvasti sve dok nakovnji ne plutaju na moru³⁴ i drveće ne prestane cvjetati u proljeće; također neka veliki vladar i njegovi sinovi budu sigurni te neka priskrbljuju dobra svima. Moj odvažni poduhvat je gotov; bilo manje ili više uspješno, sada je slobodno odlučiti.

³¹ Hom. *Il.* XX, 307–308 („i sada će uistinu silni Eneja vladati Trojancima / i sinovi njegovih sinova koji će se poslije roditi”).

³² Cf. Hes. *Op.* 181.

³³ Vladar je Antonin Pio (138–161. g. n. e).

³⁴ Cf. Hdt. I, 165. Odnosi se na zakletvu Fokejaca koji su se zarekli da se neće vratiti u Fokeju dok nakovnji koje su potopili ne isplivaju na površinu.